

Подаци до којих је Вук долазио, као и текстови засновани на њима, свакако су представљали обавјештајни извор и аустријској политици, а истовремено су служили и за заоштрено информирање европске јавности о османлијској управи у Босни и Херцеговини.

МУХСИН РИЗВИЋ

ВУКОВО ЗАНИМАЊЕ ЗА ПОЛИТИЧКА ЗБИВАЊА И ДРУШТВЕНО СТАЊЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

1.

Да се Караџић и после пропаста првог српског устанка, испуњен раним сјећањима, занимао из Беча за збивања на србијанско-босанској и црногорско-херцеговачкој граници, показују писма и обавјештења која су му упућивали његови пријатељи и сарадници. То Вуково занимање ће касније прерасти у дјелотворно савремено-хисториографско прикупљање података о Босни и Херцеговини, о политичким догађајима у овим земљама, особито у временима буна и устанака, о географском положају, саставу и топонимима, о друштвено-економском стању, привредном устројству, о саставу становништва и односима појединих вјерско-националних група, о народним вјеровањима, обичајима, све то напоредно са скупљањем народних умотворина и изучавањем језика и писма. У то доба се такав рад у Босни називао најприје »географско-статистичко описаније« а затим »земљопис и повјесница«, као што ће то у насловима својих радова истакнути Иван Фрањо Јукић. Подаци до којих је Вук долазио, као и текстови о Босни и Херцеговини засновани на њима, у чијем је састављању на тај начин судјеловао, или их је сам објављивао, свакако су представљали обавјештајни извор и аустријској политици, која се још тада усмјеравала према заузимању ових земаља, а истовремено су служили и за заоштрено информирање европске јавности о османлијској управи и тешком стању хришћана и кршћана у Босни и Херцеговини. Тако ће се, од тридесетих година, на истој политичко-хисторијској платформи наћи Вук Караџић и Иван Фрањо Јукић.

Још у августу 1815. пише Вуку Стеван Филиповић из Руме, бивши секретар Правитељствујућег совјета и скупљач пресумера-

ната za njegove knjige, kako «ot strane Bošnjaka mirno nije i živo
 dugo čina s na Drini жестока ватра, каковимъ поводомъ и
 слѣдствіемъ сије извѣстіо незнамъ». Али Вуково занимање за
 Босну, како се види из претписки, постаје особито живо од почетка
 двадесетих година, када он прати, како посредством својих извјеш-
 тача тако и властитим истраживањем, «немире у Босни 1820-1832»
 и пише записе о њима, и када се занима за «стање Срба у
 Херцеговини под Али-пашом Сточевићем», о чему ће 1834. обја-
 вити и један чланак у аугебуршком «Allgemeine Zeitung-и». Док у
 јулу 1821. Борђе Магарашевић јавља Вуку «да 6 измеђ Мачвана и
 Бошњака Турака за сад љубов и пријетелство»,² отприлике у исто
 вријеме га Василије Василијевић, трговац из Земуна и један од
 најстаријих његових пријатеља, извјештава «да се, Бошњаци, што
 су се били скупљали на Дрини, разилазе», а да «напротив тога
 Србљи се све једнако преправљају и боју се надају». То је било
 вријеме владавине Целалудин-паше у Босни, када су се босански
 бегови били забринули за себе, након раздобља самозадовољства
 да су они сачували «праг царства» и онемогућили прелаз српскога
 устанка на босански териториј.³ У јулу 1821. Василијевић још
 једном пише Вуку: «Како сте чули да су Турци преко Дрине
 прешли, није истина вратили су се сви натраг»,⁴ а седам дана након
 тога извјештава га да је «извесно да се Бошњаци опет код Зворника
 купе, но незна се из какве намере.» У августу, међутим, он пише
 опет Вуку: «Од Бошњака нечујесе ни беле ни црне, слабо ко долази
 сада одонуд.»⁵ У септембру исте године Петар Ристић, бивши
 официр поријеклом из Карловаца, износи Вуку своје тријезно
 размишљање: «Овђе се тако много говори о турском рату, да би
 човек мислио да ће се који дан родити. Но ја се томе најмање
 радујем, видећи оттуда жалостна слѣдствија Србије и Босне. ... Ја
 би, како сад којешта видим, заиста волео да обе у содом пропадну
 или да Тамерлан с њима обвлада него да дођу под Н.»⁶ У Босни
 је у то вријеме Целалудин-паша енергично заводио мир и ред и
 окротно сламао отпор Босанаца према реформама Махмуда II.
 Придобивши за себе неке од босанских првака, он је 1821. дао
 погубити читав низ капетана, затим многе сарајевске угледнике,
 при чему су често и недужни платили главом, а заузео је на јуриш
 Мостар и Сребреницу.⁷ На другој страни, босански хришћани су

¹ Вукови претписки, II, 352. Претписку В. Ст. Караџића издао је Љубомир Стојановић у Београду у седм књига: I (1907), II (1908), III (1909), IV (1909), V (1910), VI (1912), VII (1913). У даљњем навођењу: Претписки.

² Ibidem, 494.

³ Претписки III, 99.

⁴ Др Милаш Прелог: *Пошљест Босне у доба османлијске владе*, II, Сарајево, с. а. д. М. У даљњем тексту: Прелог.

⁵ Претписки II, 102.

⁶ Ibidem, 105.

⁷ Претписки IV, 207.

⁸ Претписки III.

pod njegovom vladavinom malo oдахнути: сваки је зулум био дигнут.⁹ Умало су га тужили у Цариград, да је потајни хришћанин, јер се он често знао преобући, мијешао се међу рају и посјеђивао хришћанске цркве. По Јукићеву исказу поубијао је 300 Муслимана, а од хришћана само двојицу, и то убојите.¹⁰ На крају је Бошњацима успјело да га макну: премјештен је за сараскера у Грчку, али је 1822. умро у Травнику, по једнима да је сам узео отрова, по другима да је био отрован.¹¹ Да је и Караџић познавао главне тачке његове владавине свједоче његови [Записи о немирима у Босни, 1820-1832], у којима на првој страни пише: «Целалудин паша дошао у Босну 1818. године. [Посекао капетана Дервентског, Маглајског, Кулин-капетана, Барислучког к., Ахмет-бајрактара из Сарајева, Мемелдугу Фочића.] [Мига није узимао. – Био је ушкочљеник. Ишао тендил у Ришћанске цркве.] Отишао из Босне 1821. на концу и умрѐо у Травнику на путу. Био му дошао ферман да иде на Морију. Говори се да се отровао. Није имао ни арема, ни рицала.»¹²

За Вуков однос према међународном положају Босне у тим раним годинама његова политичког формирања треба имати у виду схватања његова ментора Јернеја Копитара, који је «веровао... у могућност руско-аустријског споразума, по коме би Русија добила Влашку и Молдавију, а Аустрија Србију и Босну», а «улажење Србије и Босне у немачку културну и политичку сферу ојачало би положај Словена у аустријској монархији».¹³ У објављеној Вуковој преписци мало је међутим, обавјештења о догађајима у Босни до 1828. године. Само што на почетку 1827. Игњат Алојзије Брлић из Брода јавља: «... У Турској се куга (пси ју побили) јавља, а Сол се краде; Бог нас сачувај од ње!»¹⁴ Али већ наредне године налазимо више података Вукових пријатеља и сарадника, а и он сам у својим писмима показује веће занимање за Босну. У јануару 1828. Копитар му пише: «Der Sultan hat, nach unserm Grichen, dem Milosch 3 Anträge gemacht: Alieferung der Waffen, oder freuer durchzug der Bosniaken, oder seine 2 Brüder als Geisel?»¹⁵ И Василије Василијевић из Земуна, још од самог почетка 1828, обавјештава Караџића «да се овде јако говори како је из Стамбола у Србију ферман дошао, гди ниште турски цар а) 20 илјада Срба у

⁹ И. Ф. Јукић: *Земљовис и повјестница Босне*, Загреб, 1851. У *Сабраним дјелима*, кн. I, Сарајево, 1973, стр. 312.

¹⁰ Прелог, 32. Јукић: О. ц.,

¹¹ Прелог, 32.

¹² В. Ст. Караџић: *Историјски списи*, II, приредио и коментаре написао Радван Самарџић, стр. 201. *Сабрана дјела Вука Стефановића Караџића*, кн. XVI, Просвета, Београд, 1969. У даљњем тексту: *Истор. сп.* – У коментарима овог текста Самарџић исправља датум доласка Целалудин-паше у Босну (постављен у децембру 1819, ступио на дужност у марту 1820) и датум његове смрти (отровао се кад је добио укал о премјештају крајем 1822) (*Истор. сп.* II, 498.).

¹³ Миодраг Поповић: *Вук Стеф. Караџић 1787-1864*, Београд, 1972, 157. У даљњем тексту: Поповић.

¹⁴ Преписка V, 124.

¹⁵ Преписка I, 298.

... i da pošalje Srbiji oružje; a) za znak lične vjernosti, b) da ih Jevrem i Jovan, braća Gosićkareva u zalog u Carigrad, i da sutra očekuju da dođu u Beograd da im se ferman pročita, g) da se naredbi u čini, kako će vojska iz Bosne kroz Srbiju prolaziti.¹⁶ U dva pisma Vuкова, koja je iz Budima u martu iste godine uputio Kopitaru, također ima i refleksija o Bosni. Najprije: »A danas se razneso glas, da su se Srbi pobili s Bošnjacima. Ja to nijedno ne verujem, ali ovet može biti istina.«¹⁷ A zatim, 17. marta: »U Srbiju Turci dolaze sa sviју страна: Bošnjaci водом у Шабац, Бијоград и Смедерво, а остали Савом (у Ражан, и Параћин, Бузију, Крушевац итд.); а ишту од Срба оружје. Говори се да ће и Босански паша (Абдул-Раман, који је до лани био у Бијограду) сићи на Дрину, а може бити и у Бијоград. Милошев се Брат Јефрем, већ одселио из Шаца. Може бити, да ће се овај рат у Србији почети, као што се и онај 1813. у њој завршио.«¹⁸ То су били одједи немјра у Босни након фермана о укинућу јањичара и отпора против султанових реформи, које је оштро разбијао Абдурахман-паша, а та су збивања и долазак Босанаца у Србију била усложена руско-турским ратом 1828, када је овај везир одредио да се петина босанског становништва скупи за војску, на што је успједила побуна чета у Виеоком и Сарајеву.¹⁹

Друго Вуково писмо Копитару било је посљедица и исход све озбиљнијих вијести о турским војним намјерама и покретима из Босне и Србије па преко Ниша и Видина на бојно поље с Русима. Или како га је и Василијевић 17. марта извјештавао: »Говори се да ће из Босне доћи неколике иљаде у Шабац, Београд и Смедерво, да бољма градове чувају, и да ће опет други водом ићи у Видин, да је истина да се Бошњаци крећу, то сведоче који су из Раче и Митровице овде дошли, и видли турске лађе на Дрини и Брчки.«²⁰ У наредном писму Василијевић ове вијести кратко потврђује: »У Србији долазе Турци и од даље неголи од Босне.«²¹ У јуну је извјестио: »Абдурахман-паша навалио је са својим Бошњацима да прође кроз Србију, али ови му не даду са свом силом наједан пут прећи. [...] На Дрини има неколико иљада Србаља, што пазе на Бошњаке.«²² Да би у јулу 1828. написао Вуку да је »Абдурахман-паша, Босански везир, збачен са везирства.«²³ Отприлике исто написао је Вуку, у јулу, и Мојсילו Лазаревић: да на Дрини има Срба, али има »и Турака... на Дрини 14 капетана сваки 5, 6 и 7

¹⁶ Претиска III, 148.

¹⁷ Претиска I, 312.

¹⁸ Ibidem, 315.

¹⁹ Прелог, 34–38.

²⁰ Претиска III, 152.

²¹ Ibidem, 153.

²² Ibidem, 159.

²³ Ibidem, 160.

stetnosti i «okađu vezira Abdurrahmana u Sarađinje izteralo desetna-
 nioškom nitu obodu u lagor da idu»,²⁵ – što se zavsta i zbio, i
 to pod pritiskom bosanskih protojaničarskih bunтовника: vezir je
 sklonut s položaja i smaknut na putu za Цариград, a да од велике
 војске коју је имао покренути против Руса није било ништа.²⁶

Како су биле непосредне позитивне рефлексије Караџићеве
 у вези с овим збивањима у Турској види се из његова писма Василију
 Поповићу од 15. марта 1828, у коме пише: «Кад Грци ишту
 Тесалију, Албанију и Египт; и ја би искао Босну и Ерицеговину и
 Бугарску до Коца Балкана: то је све управо Српско, а око Скадра
 ћемо се после с Грцима тући, јер није право да они имају толика
 мора, а ми ниће ништа.»²⁷

У објављеној Вуковој преписци све до почетка Градашчевићеве
 буне (1831–1832) нема вијести о Босни. Али је и међувремену
 објављена књига Леополда Ранкеа *Die serbische Revolution* (1829),
 писана на основу Караџићевих казивања и грађе. Ту сарадњу ће
 Ранке и даље настојати да продужи, као што се види из његова
 писма од 31. јануара 1833, у коме, поред осталог каже: «Oder
 beschreiben Sie mir die bosnischen Vorgänge, welche sie ohne Zweifel
 genau kennen.»²⁸ Стога је Љубомир Стојановић у својој моногра-
 фији о Караџићу и могао изнијети да је Ранке прерађујући своју
 историју све до последњег издања 1879, «употребљавао поред
 осталог и грађу коју је Вук за се скупио, а за покрете у Босни и
 по његовој нарочитој поруџбини.»²⁹ Караџићу су, који је од 30.
 маја 1829. дошао у Србију до 16. септембра 1831. када је прешао
 у Земун, збивања у Босни, у доба Градашчевићеве буне, била
 «добро позната», што се види и из сачуване преписке. Тако у
 јануару 1831. сам Вук из Београда извјештава кнеза Милоша о
 крајишничком вођи Хасанаги Пећком: «Већ има три-четири дана,
 како се овђе почело говорити да је Асан-ага (у Крајини на Турској
 и Њемачкој сувој међи) опет неколико Њемачки села поарао и
 попалио», али се у истом писму исправља да је он у ствари «арао
 и палио куће некаки Турака, који су се од њега одбили.»³⁰ А у
 априлу, када су босански прваци, у борби против султанових
 реформи а за аутономију Босне, изабрали за свога вођу Хусеин-ка-
 петана Градашчевића и склопили споразум са скадарским Мустафа-
 пашом (Шкодра-пашом), Караџић обавјештава Копитара, а преко
 њега бечку владу, о немирима у вези с босанском буном: «Косебне
 је обншао границу од Дунава (Тимоком) до изи Крушевца, и даље

²⁵ Преписка V, 453.

²⁶ Прелог, 38.

²⁷ Преписка IV, 126.

²⁸ Преписка V, 659. «Или обншете ми збивања у Босни, која су вам без сумње
 добра позната.»

²⁹ Љубомир Стојановић: *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд, 1924,
 122. Дале: Стојановић.

³⁰ Преписка II, 606.

Бошњаци нијесу дали; и он се сад налази овђе у Бијограду. [...] Да је Скадарски паша отишао на цара; и нишки да је са Скадарским. У Нишу су прије 20 дана побацили Турци низамске фесове; и многи делатније кане опет понатицали на главе.«, те «како је Кара-Фејзић (сви познатога Крцалијског бимбаше, Кара-Фејзије), као авангарда Шкодрина, дошавши у Софију са 6-7000 људи, поврао све ондашње ришћане и Чивуте (Турска работа!).»³⁰

2

Караџић је у својим симпатијама нагињао према Хусеин-капетану Градашчевићу, препознајући у «фанатичном мухамеданцу», како пише Мводраг Поповић, «човјека наше крви», за разлику од кнеза Милоша, који је Порти, већ првих дана устанка, обећао војну помоћ.³¹ А да је Вук пратио сва збивања око овог устанка свједочи и писмо Милосава Перуничкића, члана Народног суда у Крагујевцу, упућено почетком јула 1831. њему у Београд, у коме му пише «то дае босански витез освоио Пећ, Али Шкодрин Сераскир Али бег Карафејзић одржао побједу Над мур Саибном под Матом, даљ шаће сабдовати видићемо...»³² Занимљиво је да је кнез Милош свјетовао Бошњаке да се кане сукоба са султановом војском на Косову, коју је предводио велики везир Решид-паша. Чак им је у једном писму обећао да ће их измирити са султаном, а уз то им је мало и пријетио. На то му је Хусеин-капетан у писму узвратио: «Узми сам то мало јестива пред собом, ја сам своје чиније давно испревртао. Баш за тог падишаха нећу да знам, код кога би се ти за мене могао заузети. Да те дочекам, готов сам у свако доба и на сваком мјесту. Моја је сабља сјекла прије, него што је твоја кована.»³³ Међутим, кнез Милош није Бошњаке дјелатно ометао, и они поразише око 18. јула Решид-пашу на Косову. О томе је Вука из Крагујевца извјестио и Перуничкић: «... А сада вам јављам доста брзо да су бошњаци под витезом Ниним собрани на пољу Косову одржали баталију Над царском војском пред којоме био предводител Силистра валия, онѢ весма разбиен њяје њѢгов самлого Низама жив у руке бошњацима пао мур саибия сасвом силом ректерирао у Битол абошњаци до Скопља заним маширалису иондифесе са арнаут пашама сјединити па оданде већ давидимо кудѢ. Говори се даће сада и Шкодра мало оживлѢти адакосе ион даврадлише (турски давам кажем)...»³⁴ Решид-паша је, међутим, након пораза на Косову, обећањима и ласкавим ријечима Босанце раздвојио: присташи усмено на Хусеин-капетанове захтјеве да се

³⁰ Прелиска I, 399-400.

³¹ Поповић, 228-226.

³² Прелиска V, 614.

³³ Прелиска, 42. Поповић, Шкодрини: Покрети у Босни између 1820. и 1832. По Д. Раку и Р. Кунбергу, - Гласник XXI, 210.

³⁴ Прелиска V, 615.

Bosna ima ostaviti u stanju bez reformama, da se vezir bosanski ima postavljati od domaćih ljudi, a da se sada ima postaviti na tu čast Хусеин-капетан, он је истовремено потајно унио непоцрење између њега и Тузла-капетана, да би након тога навалио на Шкодра-пашу, који се предао и отишао у прогонство.³⁵ »Ваља да сте чули, – писао је Вук у новембру 1831. Копитару, – да се скларски паша предао царској војсци и одвели га у Стамбол. А Бошњаци се сад кољу између себе. Султанова срећа једнако напредује.«³⁶ Бошњаци су у овој буни, као што се види, показали више јунаштва него дипломатске проциљивости. Хусеин-капетан се по повратку у Босну прогласио босанским везиром, без фермана из Цариграда, и почео се самовласно понашати, одбијајући своје раније присталице и стварајући противнике, међу којима су највећи били херцеговачки капетани с Али-агом Ризванбеговићем на челу.³⁷

Стога је 1831. Градашчевић послао Турхан-бега Сарајлију да похвати сву петорицу херцеговачких капетана, али га они са својом војском, у којој је било и много хришћана, разбише. На другој страни је у томе имао и успеха, када је његов љовјек Мујага Златаревић разбио код Невесиња Баџагу Реџепашећа, о чему је, у мају 1832, Вуку писао Јеремија Гагић из Дубровника: »Бошњаци су Ребелни, и Ерцеговци послушници царевы, е диакосе био, – послѣдни, ово дана код Невесиња били су јако бисни, и многи су прибегав овамо у контумацино: јдни Христьяны у Босны и Ерцеговины, на валикий су белай удрили, чекаюћи или отъ Султана, или отъ Милоша помоћ!³⁸ Од Градашчевића се почеше одвајати и неке његове дотадашње присталице, а његови херцеговачки противници Али-ага Ризванбеговић, Смаил-ага Ченгић, Хасан-бег Ресулбеговић, успоставише савез са новим босанским везиром Кара Махмуд-пашом, који је наступао против побуњене Босне с војском у којој је било доста и хришћана, мада су се они у посљедњим бојевима држали пасивно. Он је још из Битоља, затим из Сјенице и Љубогошћа писао писма бискупу Милетићу да се не придружују устаницима и да се не боје царских наредби.³⁹

У праћењу свих ових збивања, односи између побуњених Бошњака и Србије, у којој је кнез Милош држао султанову стрину, били су предмет посебне Вукове пажње. У фебруару 1832, он извјештава Копитара, који све то без сумње преноси бечкој влади, заинтересованој за збивања у балканским земљама под турском управом: »Говори се: да ће Бошњаци сад по Барјаму да ударе на Србе, да, пошто њи покоре, твца на цара; али ја не пјерујем, већ

³⁵ Прелог, 42-43.

³⁶ Преписка I, 406.

³⁷ Прелог, 43-45.

³⁸ Преписка III, 32.

³⁹ Прелог, 45-46.

ako bude kakva Sulтанова инсинуација. – Српски су послони « Турцима, по староме једнако.»⁴¹ Али већ у марту му он пише о противној акцији: «У Србији је све по староме, само се то чује ново, да 15000 Турске војске оће преко Србије на Босну, зато се и Срби као спремају; Вијограђанима (Србима) заповиђено је да спреме 300 људи на коњима.»⁴² Као да је био испуњен невјерницом у отвор побунених Босанаца пред новом турском акцијом, он, међутим, у априлу поново пише Копитару: «С Босњацима мислим да до боја неће доћи, јер ће се они пондашити и предати; а ја мислим, да и Султан није баш од збиље рад Србе наново учити војевати. Но при свему томе једнако се оружје у Србију преноси.»⁴³ Али већ у наредном писму, такође у априлу 1832, он обавјештава Копитара о поразима Босанаца у борби са султановом војском под Кара Махмуд-пашом: «Јуче су у Вијограду пуцали топови на весеље, што је царска војска разбила Бошњаке и освојила Сјеницу и Нови Пазар и друге варошице на ономе крају. Тако, по свој прилици, амо доле око Дрине не ће боја ни бити.»⁴⁴

Градашчевић се пред султановом војском, која му је наносила поразе, а након боја код Хана Булога, повукао у Сарајево, под чијим је зидинама још једном окушао срећу. У жестокој борби, када је Кара Махмуд-паша, због големих губитака, већ хтио кренути натраг, стиглоше му у помоћ Херцеговци под Ризванбеговићем и Ченгићем, што одлучи о коначном поразу и узмаку Градашчевићеву. Тако је турска влада у Истанбулу, 2. јуна 1832, могла објавити да је Босна покорена и устанак угушен.⁴⁵ Караџић је о томе свему опширно извјестио Копитара у јуну те године, одмах након пораза босанских устаника. «У Србији је све по староме, а Султан Бошњаке покори сам. Кажу да је под Сарајевом била битка осам сати, у којој је погинуло с обе стране до десет иљада људи. У том боју кажу да је Алипаша Видић из Зворника пролетао кроз царску војску, као год соко кроз голубове, и шест коња је под њим онај дан које погинуло, које се изломиле и од умора поцркало. Да није стигао некакав Арнаутски паша, који је био отишао к Фочи Херцеговцима у помоћ, те удари на Бошњаке с друге стране, морала би се царска војска измаћи натраг, и може бити чак и на Дрину; али тако царска војска одржи мејдан, а Бошњаци се прате у Сарајево. Што је год тај дан од царске војске живи поватано, све је Усеин капетан живе понабјјао на коље, говорећи: «Кад је велики везир моје бацао на ченгеле, ја ћу његове овако.» По том царској војсци стигне у помоћ Столачки капетан с Ерцеговцима (и Турекога и нашег закона) онда Усеин капетан, Али паша Видић

⁴¹ Прелоска I, 414.

⁴² Ibidem, 417.

⁴³ Ibidem, 421.

⁴⁴ Ibidem, 423.

⁴⁵ Прелоска, 49.

[Видећ: М. Р.] и Караџић (саи славнога Крвалијског бимбаше Караџе) побегну из Сарајева с неколико момака; и гонари се, да су прешли на ону страну; а царска војска по том уђе у Сарајево без боја. Даље се извесно још не зна ништа. Да су сви Бошњаци били слободни, пре би они Султана надвладали, него ти ња; али је тешко људе сложити у рату против свога господара. Велики је кетир с регулатом војском у Косову није пре смео проћи у Босну бијећи се за леђима оставити Арнауте, (а може бити и Србе).⁴⁶ У коментару на ове догађаје Миодраг Поповић је записао: «Европа ће преко Вука узнати и босанске муслимане, односно Хусеин-каистина Грдашчевића. Њега је Вук као изгнаника срео у Земуну 1832. За разлику од Градашчевића, који је, заслепљен исламом, нишао у Стамбул, где ће га султан бацити у тамницу, Вук је од кнеза Милоша побегао у Беч, одакле ће послати Леополду Ранкеу у Берлин белешке о Грдашчевићевој буни.»⁴⁷

Информације о немприма у Босни Караџић је добивао и у 1833. години. Тако му је Ђорђе Ђирјаковић из Новог Сада у фебруару писао: «Овдесе кодъ насъ якѡ Србли спремаю, пушке се на вратъ на носъ купу еи еднакѡ се траже, такѡи олово купую, али куда и какѡ то се незна, едни говоре дасе Босна диже противъ цара иновогъ – други другоячне говоре за сада ништа незнамѡ.»⁴⁸ А у то доба је историчар Леополд Ранке, након књиге *Die serbische Revolution*, писане на основу Вукове грађе, настојао да продужи с њиме научно-историјску сарадњу. Караџић је прихватио његов приједлог у писму из јануара 1833. («ошците ми збивања у Босни, која су Вам без сумње добро позната»),⁴⁹ и окренуо се догађајима у Босни, која је побуном своје муслиманске власти против централне власти, привлачила све већу пажњу европске политичке јавности, јер су босански феудални бунтовници, иако реакционарни према потлаченим хришћанима, својим отпором подривали Османско царство.⁴⁹ А и Вуково занимање за положај раје у Босни и Херцеговини и за судбину тих земаља расло је особито од Градашчевићеве буне, напоредо са све чешћим отварањем босанског питања у европској међународној политици.⁵⁰ И већ 23. априла 1833. он је обећао Ранкеу: «О догађајима у Босни прикупио сам прилично података, па чим будем могао (јер за сада имам пуно тешкоћа) потрудићу се да их испишем на немачком и да Вам их

⁴⁶ Претски I, 426.

⁴⁷ Поповић, 243.

⁴⁸ Претски VI, 175.

⁴⁹ Претски V, 659.

⁵⁰ Голуб Добрицаковић: Вуково интересовање за Босну, – Прилог КИИФ, 1987, 1-2, 87.

⁵¹ Историј. ср. П. Савирић: Напомене и објашњења [Записима о немприма у Босни 1820-1832], 492. У даљем тексту: П, о. П.

...²¹ Да ли се Караџић, прије или после Рајкеовог писма из јануара 1833, обратио Илијини Браћу из Брода за истекреле информације о тим догађајима, о томе се може нагађати из његових изјављених од 22. марта 1833. у властиту тку, али му је Браћин изјештај од 22. марта 1833. ут властиту грађу из других извора, несумњиво послужио као основа за припрему изјављених извора, несумњиво послужио као основа за припрему Рајкеовог чланка *Die letzten Unruhen in Bosnien*, односно Рајкеовог чланка *Die letzten Unruhen in Bosnien*, који је настао у сарадњи с Вуком и који је објављен у «Historisch-politische Zeitschrift-u» у априлу 1844. године.²² да би га Рајке касније прерадио у новом издању књиге *Srbija u Turska u XIX веку* (превод Стојана Новаковића).²³

Браћу је у својем изјештају Вуку, 22. марта 1833. писао о босанској буњи слједече: «Био би вам већ од давна писао, али сам се све гледао с' кимгој састати, који би ми жуђене одврте о Босни дати могао. И ево шта сам сазнао: Целалидин-паша везир Босански, био је прво како се чује герк, и царев ускопник у Харему. Био је пако доста добар, поштен и наметан, и пријатељ кршћеним људима. Он је од царског двора био послан, да Босну преправи за нове уређење, али је био нагао и пожуривши се пољубао је све старе Босанске капетане и аге, с'двнећ да ће с'двчуриом лако нови ред увест моћи, ал како реко нагло је све учинио, будућ да још ни у Цариграду сви планови нису били сазрбли, за то га мораде на Сарајевску и Босанску тужбу двор на траг позвати, али он нехтбде на први фихак да иде, а Сарајлије бољма навалише, пак онда посла двор Кашицибашу из Стамбула у Сарајево да га он доведе. Те он онда с' Кашицибашом оде ал се на путу трећи дан отрова, и тако свој живот сверши. После њега дошао је у Босну Махмед-паша за Везира, човк на души и тблу слаб. Есопов жабји краљ, тер какви је био, тако му је и било. Бошњаци га сургунисаше, т. ј. као курву протвбраше, пак му још недадоше Босном у Цариград ићи, него Савом (валада до Србије) доплива. Затим дојде Абдурахим-паша за Босанског везира, и то преко Србије, и није смбо управ у Травник или Сарајево, него је остао у Зворнику код капетана Фиданћа, пак је од онуд почео заповбдат, и главе с'бни, пак ушланив Бошњаке после дугог времена био је уведен (hat seinem Ansig gehalten) у Травник као везир. Туди је почео људе верло робити, с'бни и зулуме чинити, био је највечи Керволок (Tugan) док се није Бошњаком дозлогердило, пак и њега сиктерленшу, плити одтвбрају, и тако изишав из Босне био је на Балкану, гдбно му Руси Тур утрбјаше, после је код своје куће липсао. Пак онда дојде за Босанског везира Сулејман Намик паша марва од човкка.

²¹ Преписка V, 660. «Vos den Bosnische Begebenheiten habe ziemlich gute Data zusammengebracht, und mit nächsten Möglichkeit (den ich habe viele Hindernisse) werde ich trachten sie deutsch aufzuschreiben und Ihnen zuschicken...»

²² *Account Raika: Die letzten Unruhen in Bosnien*. - Historisch-politische Zeitschrift, Bd. 7, Heft 2, Berlin 1844, pp. 233-304. Види: Стојановић, 423. Самарџић наводи следеће ове текстове, одражани и наслове његових поглавља (Истор. ср. Самарџић II, 91 и II, 492-493).

²³ Самарџић, 423.

neto je nego znam tih ratno, najviše u Haremu posla imao, za to ga Bošnjaci ne mahažu teribat, nego ga štite odbrati, ali on kurva muštade da šžak, nego se je počeo brinat, eke Sarađnje udariše jurišom na neđa, i tđjko pobđže do Stolina k' Ali agi, i tuđđ ga turci nemahažu slediti, nego ga i od tud sađom kruuše, tako da je morao na Dalmaciju pobđđi, i bivši u Bosarskoj Kontumari, ome morjem u Stambua gdje je kako li je sada nezna se. Odbraviši ga Bošnjaci učiniše na svojoj vodi i hudi Kapetana Gradashčeviša svojim Vezrom, što mu se je desilo, to znate, gdje je sada to se nezna. Sada je slavno vladajuči Bosanski Vezir Mahmud Hamid pasha, čovđk, kakli malo turaka ima, dobar, hrabar, pravican, oštgar na zlo, mudar, i sve što se od poglavara iztraživat može. Prve vedđu luđa hotbaču i na neđ Sarađnje udariti, ali jim je poručio, samo ako se jedan makne, ili o tomu rđč progovori da he se glave mentovat, a ako bi deset Sarađnja na neđ udarilo, da he od Sarađjeva xerpu kaena načinit, i da više Sarađjeva u Bosni nehe biti. Pak ih je tako poplašio, da baš ne smđu ni verknut.⁵⁴

Drugi Vukovi saradnici informirali su ga o zbivanjima u Srbiji, u kojoj je knez Miloš, svojim ponudama Porti protiv bosanskih ustanika, učvršćivao tekovine svoje politike, među kojima je bila najvažnija autonomija Srbije i nasljedno kneževsko dostojanstvo.⁵⁵ U augustu 1833. tako, na primjer, Jovan Stejić je iz Zемуна pisao Vuku u Bеч: »Rишћашлук је срећан; сваштае добио, што е желио: трибут е мали од 50.000 ц. дуката; Нане су задобиене, иош и ово неколико села с оне стране Дрине у Босни; у вароши Београдској остају Турци садашњи али подпадају сасвим власти и суду Срба: једна им мајка...»⁵⁶ Већ половином новембра Караџић је своје обећање Ранкеу био испунио: »Прекјуче (14. о. м.) предао сам за Вас пакетић (с босанским догађајима) овдашњој канцеларији Краљ. пруског посланства... [...] Поред оног, што сам Вам ту написао о Бошњацима, додајем још и ово: 1) Не знам тачно колико у Босни има (или је било) наследних капетана; према једној српској народној песми треба да их је 33. 2) Исто тако се рачуна да у Босни има преко 30 утврђених градова, међу којима је Зворник сигурно најзначајнији; али, мора да постоје и многе мале тврђаве или обични бедеми... 3) О особинама земље могу Вам рећи само то да је већином брдовита. 4) Ништа не знам поуздано ни о броју становника. Бошњаци не станују само у варошима и тврђавама (као Турци у Србији) него (као сељаци) и на земљи, по селима, где немају дамија, па петком иду у оближње градове да... [празнина у оригиналу]. Многи од богатијих босанских бегова имају своје куле по селима, и ту стално пребивају. 5) Рају у Босни сачињавају Срби православне и католичке вере (и многобројни и богати Јепреји у Сарајеву). Католици тамо посте као и

⁵⁴ Препица V, 147-148.

⁵⁵ Самарџић, Н. о. II, 494.

⁵⁶ Препица VI, 95.

приволачива, тј. у посне дане не једу јаја и масло; многи такође славе славу, као и остали Срби.»

Ранке се у фебруару 1844. захвалио Вуку на посланој грађи (*»Bosnische Materialien«*), и обавијестио га да ју је обрадио и да је једним дијелом већ штампана.⁵⁸ »Желeo сам да овом студијом допринесем употпуњавању нашег познавања савременог стања европске Турске, – написао је Ранке у уводу овог текста, али је открио и његове изворе. – Ниједна друга покрајина није се покренула на тако жив отпор против султанових реформи као Босна. Намера ми је да кратко представим ток тих покрета. Располажем веродостојном грађом, која је добијена саопштењима домородаца, а коју је мој српски пријатељ, Господин Вук Стефановић Караџић, прикупио на моју молбу. Она додуше ни издалека није потпуна ни исцрпна: највећим делом је непозната; и због тога се нисам двоумио да изиђем пред читаоце с радом који је на њој заснован.«⁵⁹ Вуков предложак *Последњих немира у Босни* није пронађен, само се сачувао рукопис његових кратких записа о немирима у Босни 1820–1832. године, које је Радован Самарџић објавио у другој књизи *Караџићевих Историјских списа* 1969. године, уз критичке коментаре о њима, показавши да су они само скуп података о догађајима, људима и појавама у Босни, за које су потребна подробнија објашњења.⁶⁰ Међутим, иако се Караџић одрекао ауторства у Ранкеову тексту, природно је било да га је сматрао и својим, и да је продужио с прикупљањем података и писањем о Босни. Поготову зато што је, боравећи у Бечу током 1833. и почетком 1834. године био изложен информацијама из европских новина о босанској буни и zbивањима након ње, те појединостима добиваним од познаника који су му о томе приповиједали или писали, а и њен главни предводник Хусеин-бег Градашчевић био се након пораза склонио из Босне у Аустрију. Али тада је већ и у Вуку престала да дјелује равнија наклоност према побуњеном а конзервативном босанском племству коју је он очевидно био изразио у грађи посланој Ранкеу.⁶¹

3.

У првој половини 1834. Брлић у два наврата извјештава Караџића о буни попа Јовице из Дервенте, који се био одметнуо у Вучјак, и одатле са својим устаницима узнемиравао Дервенту и Оцак, што је био при озбиљнији покушај побуне Срба у Босни.⁶²

⁵⁸ Преписки V, 661–662. Самарџић: Н. о. II, 492.

⁵⁹ *Ibidem*, 663.

⁶⁰ Ранке: О. д., 235. Наведено према Самарџићу: Н. о., 493.

⁶¹ Самарџић: Н. о. II, 497.

⁶² В. Ст. Караџић: *Историјски списи*, I, приредно и коментаре написао Радован Самарџић, стр. 471. Сабрана дјела Вука Стефановића Караџића, књ. XV, Београд, Просвета, 1969. У даљњем тексту: *Истор.* сп. I, Самарџић, Н. о. I.

⁶³ Прилог, 54.

Krajem aprila Brihih je o temi pisao Vuku: «Ove riječi t. j. u mjesecima miru malo ne bišine okeriti u Bosni. – Keršteniški Šokci i Vlasi bili su se protiv Turcima podigli, ali neprimotrivno da još nije određeno i ugovoreno vrbme došlo – moradoše se treći dan umiriti. – Pop Jovića bio je Vođa, ali mu se sad ni za trag nema.»⁶² Jovan Stejić mu iz Zemunja u aprilu 1834. piše o zaštetnosti na bosansko-srbijskoj granici: «Čuli ste kako su Ercegovci, Bosanski i Arnauteški Turci na Srbску границу ударили, и како се други данг миръ са суседнимъ властъ – мал не реко властима – бескућанцима и аидуцима не јао. Тресла се брда родно се мишъ.»⁶³ Мјесец дана након првог писма, крајем маја, Брихи пише кнежевима Караџића: «Од Босанске буне не знам вам много кајат, једини велел, да су се сви Босански, Ercegovачки, даламатински, албански ети. етд. Турци против Цару дићи наумѣли били. – Пақ да је Цар из под руке поручио Керштенишим, да се они против Турцима у овим земљама слободно дигну, да ће јим Цар Турски у помоћ доћи, а да ће и Срвианци с друге стране у помоћ бити, нех Цару ништа Турци и Босански Јањичари нахулит немогу. – Други велел, да су Турци Пона Јовицу Дервеначког Пароха почели прогњавати, пақ да је поп Јовица из своје главе буну учинио. – Ја би рекао, да први има право, јер знамо да је мало касније Милошев Брат Јово с' 20.000 Срвианаца на Босанску међу дошао, als Observations Corps, еле на сваки начин био је поп Јовица жесток, и са својом жестином све покварио. Буна се је почела у шумама Дервеначке наје. – Град Дервента лежи 3 сата од Брода на плавини, и може се из Брода код дѣна времена видѣти, – гдио су се Керштеници сабрали да на Турке ударе, и ударили су на турско село Оваке и силу Турака побиле и све село поपालили, и поробили. – Било што христианах што катодиках околѣ 700 главах, еле су се за осам данах умриди. – Поп Јовица још с'једио 30–40 главах побѣгао је, куда? – још се незна, Кажу да није у Србији – Умирит се морале Керетјавлук, што није имао праха ни олова ни захире, – а друго што обећану помоћ није добио. Ако будете у Пешти, најѣи ћете се са Скалицом, он ће вам обширније устмено све казати, а има у Пешти сада Бошњаках, који би вам све потанко казали, ако будете тамо, ја сам наручио Скалицу, да вас с њима састави.»⁶⁴

Ова што је привлачила пажњу Вукову након пропасти Градашчевићева устанка био је положај обесправљене раје у Bosni и Hercegovini, исто што ће обузимати и босанске францусачке илирце. У том смислу треба читати његове рефлексије из тога времена о овим земљама, иза којих се налазила Вукова тежња да допринесе политичком и друштвено-економском ослобођењу бо-

⁶² Претписки V, 155.

⁶³ Претписки VI, 105.

⁶⁴ Претписки V, 157–158.

svake rije: «Da vidim kako [naš narod] živi, – to je bio i jedan od njegovih istovani putovanja u letošće godine 1834. uz bosansku i hercegovačku granicu, «iz Triješta Adrijatičkim primorjem» u Dubrovnik na preko Boke na Cetinje. U Dubrovniku se zadržao od 11. augusta do 11. septembra kod ruskog konzula Jeremije Gazda, koji ga je mogao najbolje obavijestiti o stanju Srba u krajevima preko turske granice, o izbjeglicama koje su prebjegle u Dubrovnik iz Hercegovine pred Ali-pašom Rizvanbegovićem. U Dubrovniku se sreo i sa svećenikom Boržem Nikolajevićem, koji je mogao odstraniti ulogu posrednika između raје u Hercegovini i Karadžića, a i sam Karadžić je rado zalazio u jednu krcinu iz grada da sluša «he se uz guse pjeva».⁶⁶ Kao ishod svih tih utisaka i obavještenja protivio je nepotpisan dopis iz Dubrovnika u augsburškom »Allgemeine Zeitung-u« za 8. decembar 1834. u rubrici »Türkei«, za osnovu pisma koje je Wilhelm Horre iz Beča uputio Vuku 21. decembra 1834.⁶⁷ Ali u dopisu je posredno naveden i glavni izvor ovih obavještenja, Parteniје Перовић, игуман манастира Дужи од 1812. до 1844. године, који је у буни био на страни херцеговачких капетана, тако да се пред Грађанчевићевим људима морао 1831. склањати у Дубровник.⁶⁸ А када је Али-паша Ризванбеговић за гушење босанског устанка добио од султана њање херцеговачког везира, он се окренуо против хришћана, како ће о томе свједочити Јованкије Памучина посредством Александра Гилфердинга.⁶⁹

«У турској покрајини Херцеговини, – писао је Вук у своме допису под ознаком »Ragus, 2. nov.«, мада је он тада био на Cetinju, – изгледа да су сада верди: насиља и самовољни поступци Турака против раје повећавају се на жалостан начин. Везир Али-паша од Стоца, савезник и заштитник хришћана све док му је била потребна њихова подршка, сад се показује у правој светлости као сурови муслиман, и свакоме, ко му је раније указивао помоћ, надокнађује то најгорчом незахвалношћу. Тада се веровало: кад Али-паша зове хришћане под оружје, он то једино чини у суданском интересу. Али сада је јасно да су узрок његових поступака једино његов лични интерес и његова суревњивост према вођи босанских устаника Хусеин-капетану и другим првацима босанског устанка. Он је помиловао све Турке који су раније против њега наступали и многе је учинио готово неотрениченим господарима раје, он она, као некадашњи непријатељи те раје, користе сваку прилику да на њој искале свој гњев. Сам Али-паша је неуморан да под разним изговорима и товарењем кулука стално изнуђује новац.

⁶⁶ Самаринић, Н. о. I, 471-472.

⁶⁷ Стојановић, 449. Преписки VI, 427.

⁶⁸ Самаринић, Н. о. I, 473-474.

⁶⁹ А Гилфердинг, *Босниа, Герцеговина и Стара Србија*, С. Петербург 1859, 481-493, 503-505, 513-513.

⁷⁰ Самаринић, Н. о. I, 473-476.

Može ne moći da se sete ni najstariji ljudski čini da on istovremeno namjerava da rađu, čiju je snagu upoznao, učini bezovlasnom, pa u tom cilju koristi svako sredstvo. U ovoj godini je već preko pedeset usjedanih rajetina posmičano mučkim ubistvima. Dileko veći broj raja, kao i više Tuрака još увек оданих султани, потражили су спас у бекству. Игуман манастира Дужи, који се овамо склањао за време последњих немира као присталица Порте, па се вратио после успостављања мира, поново је, у друштву једног свештеника и више других лица, избегао од Али-паше међу зидине нашег града, а други било где на аустријско подручје. Мржња и неслога међу становницима Херцеговине хватају све дубљи корен, и због међусобног неповерења стање је сваким даном све неподношљивије, тако да се треба бојати катастрофе. Чује се, додуше, да је у Скардар стигла турска војска одређена за Босну, па ће и у Херцеговини бити уведено законито стање, и та прича јача рађу у стрљашу и одлаже избијање нереда. Али, као што искуство показује, ова нада је, у ствари, много више без основе него што изгледа. Мора се сматрати осведоченим да ће босански и херцеговачки Турци, кад се примакне турска војска, свечано изјавити султани своју оданост како би тиме задржали Порту у спровођењу даљих мера безбедности, и тада ће поново почети да терају по старом.⁷¹

Након овог чланка, у Вуковој преписци се 1836, још говори о Босни и Херцеговини. Наиме, године 1835. је везир Ведиhi Мехмед-паша укинуо капетаније и подијелио Босну на муселимлуке, које је административно подредио везирској власти. Његово смакнуће бањалучког муселима на основу клевета изазвало је устанак Крајишника, којима се придружи и Посавина под бијељинским муселимом Али-пашом Фидахићем Сархошем, некадашњим другом Градашчевића, и борбе су се водиле 1836 и 1837, када је Фидахић саладан. То је несумњиво изазвало затегнутост и на босанско-србијанској граници и неколике рефлексije у писмима Вукових пријатеља. Тако му Јован Стејић из Земуна пише у мају 1836: »Бошњаци неће да мирују, и Господаръ в ово дана оправдио нешто војске и сву његову Гарду онамо на Дрину; «оће л' се побити, ил' ће се смирити», видићемо.»⁷² Игњат Алојзије Брлић из Брода, у јулу 1836, опширније обавјештава Вука о буни Крајишника против босанског везира: »Из Босне вам нејмам много јавит, Около нас

⁷¹ Предлог, 55. – У књизи *Живот и обичаји народа српскога Крајини* је оставио записе и о институцији капетана и муселима: »У Босни су капетани старјешине и управитељи градова и од њиховијех околнина, и ово капетанство до сад је у њих остало од оца сину.« (Етногр. ср., 331, у Сабр. делима: XVII). »Гдје је кадија сице има и муселим (који се гдјешто особито к истоку зове и везода), па кадија суди, а муселим затвора људе и извршује оно што кадија пресуди, а доста пута чине и без кадијина суда и што им је воља. Ни муселим ни кадија до нашега времена нијесу имали плате, него су своја господства још закупљивали, па им се ваљало старати од глоба и од мита да живе и за господства своја да плаћају.« (Ibidem, 336). Обидна ова текста пренесена су дословно из *Српског рјечника* 1852.

⁷² Преписки VI, 120, 121.

je sve mirno, i ni se Turci boje Suutana i Sarajevskih vezira, ni se boje ovi niču – i tako stvori lažje, ali u Turskoj i Hercegotskoj nije tako, тамо се буне, тамо бију, тамо је сила, и у Турској Турци с' Турцима, и Турци с' пашима. Како се од тпу догађајах из илдрских загребачких новинах боље изиђетити можете. Што се пак тиче усвокаха, то су вам људи од суве меће од Цетина, и од оних крајевнах. Проншли су они сво овуа, и с' већом страном кроз Брод, било јих је како они сами казују – около 200 фамилинах, више од 1000 душах, Христианах и Кршћанах на умби, и отишли су у Србију – Иман и с' са собом доста марве коњах, воловах, кривах, и свињах, и то су путем продавали, само да од глади негину. Кршћеници око нас у страху живе, али се ништа нечује, да јим Турци какву силу или зулум чине.⁷³ У септембру Брлић извјештава Вука о поразу босанских устаника против везира Вецихи Мехмед-паше. «Што се босанске војске тиче – могу вам јавит да је то све магаређја терка, – нише он Вуху о босанским устаницима. – Бошњаци се спремају на војску – као гладан срит. – Скупило јих се једно 2-3000, и дошав к' Травнику – гдѣ се Везир находит – и к' Сарајеву, као у поглавиту варош – буду 17 и 18 овог мјесеца тако потучени да су се сви разпершили као прах по вѣтру. – Везир има једно 1000-1500 људих регуларне турске трупе, све самих Арнаутах – ови су по буснама дочекали Бошњаке, и побили јих тако да је до 500 мртвих остало – и 1000 рањених – и да су тежко побјгли који су живи били. То је у кратко сва Босанска Ребелија од 1836 године. Бошњаци су (Турци) такве кукавице, да није врѣдно о њим говорити, а још мање писати.»⁷⁴ На крају писма, вјероватно на Вуково питање, он, уз то, изражава и своје мишљење о једном извору Вукову о Босни: «Плајелово описање Босне, непознајем, али сигњим: премда много није врѣдно, опет да је боље него сва друга описања, која се у штампаним књигама находе.»⁷⁵

4.

Од тада су за дуго времена информације и рефлексје о Босни и Херцеговини ријетке у Вуковој преписци, као да је и његово занимање за политичка збивања у овим земљама почело да уступа пред текућим књижевним, језичним и етнографским радом. Оне се своде на спорадична питања Вукових европских познаника или на ријетке локалне информације његових српских пријатеља и сарадника. Тако га путописац Ами Буе у јуну 1839, поред осталог у писму, пита: «Господар Милош прода ли соли у Босни? [...] Иванич, Раден, Гледица јесу ли у Србији или у Босни?» A Wilhelm

⁷³ Преписка V, 159-160.

⁷⁴ Ibidem, 161.

⁷⁵ Ibidem, 162.

⁷⁶ Преписка VII, 552.

Норре му, у октобру 1839, шаље писмо из Беча у Вуковар и пише га: „... Möchten sie doch die Freundschaft haben, auch ihrem nächsten Briefe einige Neuigkeiten anzuhängen, aus Bosnien, Herzegowina u. s. w.“⁷⁷ У децембру 1840, поп Павле Каранотартковић га извјештава о незадовољству хришћана у Босни владавином Ведихи-паше и непридржавању одредаба хатишерифа: „... Избосне су отишли 18 Србаца у Цариградъ тужитисе назулумъ штога већи паша поглатио инапустно спаше изулумџаре у кристиане ине, хотео прогласити народу царски ферман или катишериф изатоће кристијани босански молати цара даимсе обдржи што њ царъ едаџ пут у народ издо а паше дага не крино и да рај дае по указу царскоме данакъ ипрочая...“⁷⁸

Други Вукови сарадници обавјештавају о текућим политичким збивањима и сукобима на херцеговачко-црногорском пограничном подручју, и о његошевим настојањима за миром с херцеговачким Муслиманима. У августу 1841, Вук Поповић пише Караџићу како је Владика био са петнаест перјаника у Дубровнику, али тамо није нашао «Требињскогъ Асанбета» Ресулбеговића, и вратио се сутрадан «без да с о миру и проговорио».⁷⁹ У вријеме када је Вук намјеравао да путује Херцеговином у Црну Гору, његови сарадници га упозоравају на несигурност тога путовања и немирна времена у овим крајевима. Димитрије Милаковић му у марту 1845. пише: ако буде на љето пошао у Црну Гору, да му је боље да иде бесарском земљом, то јест приморјем, него Херцеговином. «Ја не велим – напомиње он – да бисте се ви морали бојати путемъ од добрих Турака, али одъ злих доиста ваља да се боите, а по несрећи више њ у Херцеговини послѣдњи, него први; при томъ Никшићи су кообше тако зли, да не слушају ни свога Везира, нити за њџа маре.»⁸⁰ А да се је и сам Вук занимао за догађаје у овим крајевима свједочи писмо Вука Врчевића из марта 1846, у коме он пише: «Никакве важне новости немамъ јавити одъ Црне Горе ни одъ Ерцеговине, нако што њ старо...»⁸¹ Вук Поповић га, међутим, већ у августу исте године извјештава: «Чете црногорске не смию већ ходити кроз Херцеговину. Владика њ с везиром [Али-пашом Ризванбеговићем, М. Р.] ови дан мир поновио и потврдио, и на границе 70. пандура 40. турски 30. црногорски с' платом поставили су да пролазак злицима прекрате.»⁸²

А да је Караџић подстицао сараднике да, поред извјештаја упућених њему, и сами пишу у новинама о збивањима у Босни, лијепо се види из писма које му је упутио Никола Димитровић из

⁷⁷ Препијека VI, 432.

⁷⁸ Ibidem, 662.

⁷⁹ Препијека VII, 20.

⁸⁰ Препијека V, 54.

⁸¹ Препијека VI, 529.

⁸² Препијека VII, 38.

Слѣдѣти у шрилу 1846. »... Изъ оне любви кою имамъ прамъ, мѣхму отачеству а и до Вашему учению, настоносамъ штогодъ, удавати иъ Босне, и писати у Обише новине [Allgemeine Zeitung, M. R.] преко овди добро познѣтавмъ Приятели...»⁸⁷ пише Димитровић, истичући какав утисак остављају новински извјештаји у политичкој јавности Босне: »Ту поодавно кадасе у новинама нешто обшѣрно о Босни писало и о Турском зулumu. Везиръ Травнички кадиу то изтолмаче полове неке поглавице босанске (кое я у затвореномъ листу споминѣмъ) и ту почну: – «Халахъ одкудасе ово све у каурима на, што ми у Босни радимо, ово по насъ ние добра» – гди закључисе да нитко други о томе не пише до фратри босански, кои буду позвани на одговоръ и съ великомъ мукомъ оперусе и котаришу. Оние даклеиъ негдашнѣи зулума сада неима, но народу остае поштъ много тегоба.»⁸⁸ У Вуковој преписци то је било прво писмо у коме се говори о политичкој активности франѣвачких илираца у Босни, када се илирска дјелатност поклапала с Вуковим односом према османлијској управи, феудалном насилу и положају хришћанске и кршћанске раје у овим земљама, што је, на другој страни, одговарало политичким интересима како Аустрије тако Русије. У наставку овог значајног писма Димитровић извјештава Вука о исходу Баришићеве афере и акцији босанских франѣвачких илираца против њега, правећи политичку разлику између бискупа и његових свећеника, на једној страни, и илирских франѣвца, на другој, – у односу према српском народу у Босни и Херцеговини. »У послѣдна времена случилосе нешто приятно за цели народъ и нашегъ и римскогъ закона у Босни. Фратри босански послѣе 10. година добилису парницу спрамъ ниовом бискупу Баришичу. Рѣшено е да Баришичъ иде за бискупа у Ерцеговину а фратри босански да избираю себи бискупа. У Ерцеговини неима ни осми талъ народа римск. у Босни, а фратри су Ерцеговачки сви партита бискупова и навиши фанатикери и душмани нашегъ закона. Ђрѣ су ови сви воспитани у Италији; напротивъ они Босански кои навишомъ части воспитаваются у Унгарској, одакленъ поврачаюсе у свое Отечество у духу славянскомъ, склонѣвнису свакомъ добромъ и наиболѣмъ споразумѣнио съ нашимъ народомъ и свещтенствомъ, и то може бити дае бискупу Баришичу, кои в прие нѣгове бискупне нѣговъ животь у Риму и вазда протестирао дасе фратри у Италиу а не у Унгарску нѣ науку шлю, повода дало да се съ фратрима босанским завадио и хотио да побие ниова стара права. Међу овием славнимъ людима могу вамъ споменуги особито Марковича, (кои кажесе даче сада постати бискупомъ босанскимъ) Марияновича, Караулу, Памачича и Недича, овнису навишю ролу играли у послѣднимъ ниовимъ стварима. Кадвам се покаже прилика гдигодъ о нѣима што добро проговорити, немоите пропустити.»⁸⁵

⁸⁷ Ibidem, 562-563

⁸⁸ Ibidem, 563.

⁸⁹ Ibidem.

Димитровић моли Вука «да преведете и у обите нов, пошлѣте да се прочитаю, съ нашимъ одночеткомъ и заключениемъ, ове мое примѣтѣ о Босни», те да Вук замоли и Павловића «да ихъ испишъ печата у Срб. Нар. Нов Ђрѣ онъ слабо што превеле у свои Нов. итѣ обшти Нов. о Босни». «Доброби било, кадабиете имали средство, и у Журналь Франкфорта послати, Ђрѣ овога у францускомъ Ђзику чате Турски великаши у Стамболу.» А на крају га моли да «ове мое неколике врте задржите само за себе».⁸⁰

У прилогу овог писма Димитровић доставља Караџићу, у четири параграфа, «тужбе цблого христјанства Босне и Херцеговине», уз напомену да их «они друкчи немогу изјавити ветъ преко јавне печатѣ, Ђрѣ кадби кон одборъ овога народа предсто у Цариграду да свое тужбе поднесе на име народа, то више неби смѣли у Босну повратитисе Ђрби главама исплатили».⁸¹ Занимљиво је да ове «тужбе цијелога христјанства Босне и Херцеговине», које је Вуку послао Димитровић 13/25. априла 1846, представљају прву писану социјално-политичку и вјерско-просвјетну представку намијењену, макар посредним путем преко европске штампе, влади у Цариграду, те да у неким тачкама антиципирају Јукићев меморандум «Жеље и молбе кршћана у Босни и Херцеговини», «писан у Босни, травња 1. године 1850».⁸² односно да их Јукић у свој текст укључује као да је био упознат с њиховом садржином. Ово Димитровићево писмо, написано на Караџићев подстицај, поготову са прилогом «тужбе цијелога христјанства Босне и Херцеговине», има посебан значај у Вуковој преписци, иако није потекло из Вукова пера. Ова два списа су представљала Караџићев извор за стицање представа о стању у овим земљама тога времена, и за обликовање његове политичко-историчарске свијести. «Тужбе» се развијају у неколико питања, упућених султану и влади у Цариграду, уз позивање на Хатишериф као гаранцију извјесне реформе социјалних, политичких и културних права и односа у Османској царевини. Наиме, главне тачке Хатишерифа од *Gülhane*, који је објављен почетком новембра 1839, као «лист слободе», биле су: гаранција сигурности живота, части и имања свим поданицима без разлике на вјеру и народност; гаранција да се нико не смије казнити више него што то суд одреди, те да се смртна казна може прогласити тек након истраге и судијске одлуке, а извршити се може тек након султанове потврде; забрана конфискације имовине осуђенога; одредба новалења за муслимане; плаћање пореза према посједу и иметку; давање монопола и закупа пореза у провинцијама онима који најинише нуде. У Босни, међутим, Хатишериф није имао практичних посљедница: муслими су владали по старом систему.⁸³

⁸⁰ Ibidem, 563-564

⁸¹ Ibidem, 566.

⁸² Иван Фрнѣво Јукић, Документарна грађа, Сарајево, Музеј књижевности, 1970, 133-135.

⁸³ Прелој, 58-60.

Управо да се види којима је особитица и друштвена пракса у Босни и Херцеговини «суздрала од прописе Хатишерифа, треба Димитрија забележити: «тужбе црковног хришћанства Босне и Херцеговине» навести у појединости:

1°. Зашто се Бумруци, кадиџици, Муселимци закупиоу одъ, именованъ зулумџара босански, као одъ Фазли Паше Шерифовица Мустаџа Паше Бабиџа и Аџи Аџана Чизмиџа, те иако места непостављене Царски люди, тако даби на ови начини корисније било и за порту а и за народъ; корисније за Порту Брџи сотимъ, именована ижебу себе днеле, себи преобрѣла, корисније за народъ, Брџи ови оживно кадиџисе хотарицао овакови зулумџара кои на-плаћују Бумруке по својој самовољној чуди заткрочи трговину Банин корени и врџиногъ благостана. Муселимџи пакъ и Кадиџици кадиџи били покривени Царскимъ людинама, увелобисе правосудие, укниудебасе глѣбе, тако даби јединъ народъ престао страдати ко што сада последније страда подъ самовољномъ владомъ своје Босанске и Ерцеговинске Господара. – Зашто се спадџици неукину и на мѣсто спина, којима е дато по Ђидо и више села у којима имаду право хупити десетину одъ производа, а обично узимаю насилно тридесету а негда и шъ пола днеле съ бнѣднимъ тежакомъ, зашто се царски люди непоставе коиби по правди поступили а спинима другчи ужитакъ дати изъ Царске хазне.

2. Зашто се рачи негда слобода по некогодичиџмъ Хатишерифу а коме у Босни и Ерцеговини несме нитко, за своју главу, ни да спомене, а сада днеле само то казати да наиманџ маленкости забранивнису, тичучесе на примѣрѣ одѣче, и у овој невинној желѣи народъ несме себи удовлетворити нити онѣ сме носити аљине ко што Турци носе, а толи Европенте да на себо обуче, и сваки раија треба да носи аљине црне бое и главомъ би платно сваки ови коиби имаю на себи особито црвену и зелену бою.

3. Зашто се недопусти народу Србскоме у Босни и Ерцеговини бирати себи владике србскога народа, на мѣсто штоимсе насилно именову грци, и такове шилити за посвешћение Патријару. Брѣ што ови народъ никаковогъ духовногъ настављенија одъ Грчке Владика неима збогъ што ови Србскога Визика непознаю, то би се народъ и ослободило своје наивниши тиряна и угнѣтителъ ко што су, баремъ до данасъ били сви; зашто пакъ забраннѣсе установити школе у поглавитимъ врџинама Сараеву Мостару Зворнику и Бањаџуци, гди ако ништа друго а то дати кои почетакъ науке хришћанске свештенству да nebude ко сада – имали само дати грчкомъ владичи хиляду и двести турцкѣ гроша, те одма рукоположенѣ за свешћеника а знали точно очатити отче нашѣ, затѣсе не шита. – Зашто се хришћанима недопустила слободно видати своје цркве, бѣхъ досу приморани кад оваку хоче да начине давати везиру и Турцима многе новце, аљше своје мѣгучности, тако да негда поѣтъ чинѣрнѣ служба Божия извершнѣсе а негда цне слободно имати ни службе ни чадра. –

4. Зашто се извештаји зулумчара и убијатеља народина Али паша Ризванбеговић, Фазли Паша Шерифовић, Мустаја Паша Бабича Тузлацка Паша и Аџи Асанџ Чамичић непрочећају на вјски, кои докле годѣ буду се налазити у Босни и Ерцеговини докле годѣ никакови добра администрација у овимъ земљама нечесе мочи увести, будучи су она противни свакој реформи коју би предсјечала путѣ грабежу, и велики утицај кодѣ целога Турства Босанскога и Ерцеговачкога имаду тако, да они искључително зависе одѣ поменути зулумчара као одѣ своје природни поглавци, и заиста цѣло би Турство оне земља на њиховъ позивъ за њима пошло. Њихова премнога богатства сѣдоче да коликосу одѣ бѣдниха хришћана изотимали, што и данасъ слѣдују чинити ђднако. Између змијају овакови зала штобисе мога на поменути учинѣна одѣ свакога на пособѣ одѣ поменути зулумчара, што била би немогуће сви овди описати, казачу само то да у почетку месеца марта 1846. Али Паша Ризванбеговић у Мостару отео 6 брачи Маргетича за форинти (900) девет стотина (толико само ко ђеоя даму 6 дајти) ђдну великолѣпну кучу гдису обитавали брача Маргетичи; сазидану у камену за којууби, са свиетъ дасу тамо рѣва времена, могао имати даю 6 хотио турцима продавати 10 до 12 хиљада форинти сребра десетѣ до дванаестѣ хиљада. Синови пакѣ Али Паше Ризванбеговича поменутогѣ, иоштѣ су виши згодѣ одѣ отца. Они двоица оду итѣ Мостара съ великомѣ свитомѣ, и врло често, у оближи села и тамо биучи, отимајучи злоставляю бѣдне люде, и никада съ такови увселения невращајусе да недонесу по две главе локке, сваки по ђдну, које однесу своје отцу говоречиму дасу то Пригораца главе, отагѣ пакѣ никада непушта ихъ безѣ награде за овакова нечувена дѣла. И Порта три више од 16 година у Ерцеговини овакову проклету и у хришћанској крви отрезнуту породицу. Сви горепоменути зулумчари, били они на заповѣди али не били, никакови добри поредакѣ у овимъ земљама нечесе мочи завести докѣ овди они буду налазити.⁹¹

5.

У наредним годинама савремене политичко-историјске рефлексје о Босни и Херцеговини јављају се у Вуковој преписи сасвим спорадично, што не значи да се Караџић није обавештавао из других усмених и тискарних извора. Еврпску јавност о стању и збивањима у овим земљама обавештавају у ово доба босански францусанки илрици, непосредно или преко загребачких и других новина. У писмима Вукових пријатеља и сарадника повремено се пробијају подаци о збивањима и локалним догађајима у Херцеговини. Тако Вук Поповић из Епарѣја крајем 1847. извештава Караџића: -Игумен савински Стефановић, пошто је доста бруке и штете

⁹¹ Преписки VII, 564-566.

починio, i običje 2. Dek. u Trebinju i glas dođe iz Dubrovnika i preko Grigora da se тамо одмах потурчио и име »Абдул« добио. Оно је мучно вјеровати али познато да је непријатељ постојао од сваке струке, за добов дакле меса и жена биће.⁹¹ А наставља о овом игуману, опшарније, са низом појединости о његову понашању, и у писму с почетка 1848. напомињући да су га и прије виђали ипо Требињу с миралајом и Делибашама шетати и зборити.⁹² Података од ширег значаја у овим писмима нема. »Из Херцеговине не чује се сад ништа, – пише Караџићу Вук Поповић из Котора поновно, у августу 1848, – а били су се јако поплашили при свержетку пролећа, свако осам дана шилаху и на Рисан човека, да види и пропита, шта се ради, да не иде на њих каква војска. Сад су се нешто потајали, нити долазе нити питају, али чујем да су свађе страже метнули и свержу раје очи отворили.«⁹³

Да је Вук у то доба говорио као познавалац живота, прилика и обичаја у Босни, показује једно писмо које му је кнез Михаило Обреновић упутио у Беч из Лондона, са путовања по Енглеској, у октобру 1849. године. »Има овде нека Госпођа Кир (енглески се пише »Keer«), пише му кнез Михаило, која је »превела на енглески второ Ранкино дјело о Србији«, и која би »рада... о Ориенту, особито о Србима, што поуздано писати«, па је »наумила за наше земље отпутовати преко Беча«. »Она оће и у Босну, но Г. Пацек ипо рече да од тога босанског пута не ће бити ништа, и нех се она прође Босне; али она вели да е путовала у Кину и неколико пута по Индији, а Пацек вели: све е то »Помац« према Босни. Еле како му драго ја сам ипо обећао дати едно писмо на Вас увјеривши е да ипо нико болџ од Вас не може дати нужне информације за наше крајеве, у оном обзиру у коме она овај пут предузима. Ја ћу ипо дакле дати едно писмо на Вас, а Ви кад Вам га она пошлџ, отидите к њојзи и будите ипојзи на услуги и од користи колико можете. То Вам морам примџтити да Турци нису у великој части код исте Госпође, а цар Никола напротив у највећој. Чудо за Енглескино у Енглеској; али већ то како му драго, то е њи посао. Добро би било да Госпођу ову упознате са Господ Буе.«⁹⁴

Од године 1850. у објављеној Вуковој преписци јављају се вијести о Омер-паши Латасу, који је био послан у Босну да скрши моћ бунтовног племства, и те године у љето дошао је с великом пратињом у Сарајево, и пред босанским првацима, међу којима је био и Али-паша Ризванбеговић, прочитао царски ферман којим се он именује заповједником у Босни са задатком да спроведе Хатшериф. Но ускоро се подигло босански прваци против њега, и плану устанак у Кријини и у Посавини те отпор незадовољника у Херце-

⁹¹ Ibidem, 57.

⁹² Ibidem, 60.

⁹³ Ibidem, 65.

⁹⁴ Ibidem, 65b.

гоштин⁹⁵ »Кроз Босну и Херцеговину – писао је Вук Поповић крајем октобра Караџићу – чује се да је велика побуна међу Турцима, – нехоћу да приме ни да слушају наредбе нове, и гласа се да су већ Омер пашу смакли.«⁹⁶ Један дан након овог писма, Јован Гавриловић из Београда извјештавао је Вука о друкчијој ситуацији у Босни – о Латасову разбијању бунтовника у Посавини: »Данасе њ намг долази амо вашг комшия – Г. Махмуд-паша Виданџ, кон в изг Зворника побеглао најпре у Лозницу, па оданде долази амо, Гледаћу да се сг ниме састанемг, ако буде могуће. Юче дође амо писмо итг Лознице, да в Омер-Паша разбио бунтовнике подг Тузла-капетаномг.«⁹⁷ У Мостару је Латасов заповједник Скендер-бег на пријевару лишио свих части и затворио Али-пашу Ризванбеговића, који се до тада држао пасивно према устанку, да би га у марту 1851. након мучења »дао по стражи убити« на Добрињу, на путу из Звјзда преко Варцара у Бању Луку. Крајем априла 1851. буна је била у свој земљи угушена и скршена моћ босанских феудалаца.⁹⁸ Након Латасова разбијања побуњеника у Херцеговини, Вук Поповић је из Котора у новембру 1851. писао Караџићу: »Кроз Херцеговину при нашој страни добро се умирило. Хитри сешашер [Латас, М. Р.] у Нишићком кадилуку, сатро је турске зулумћаре, и умукао старе заповједнике, у Нишиће и у Корјениће пофатао кажу све змије и дупеже, и спућене у Мостар их послао. Сад наши путници и трговци путују слободно тамо, као по својој земљи, нити се боје чете ни војске ниједне, до само свога зла бела.«⁹⁹ Али је Верчевић већ у мају 1852. писао Вуку да му ни те године нема путовања по Босни и Херцеговини. »ма чини ми се ни до године, па боим се никад како се в овакова буна и премјна власти в народа догодила.«¹⁰⁰ То је било након Латасова одласка из Босне, у прољеће 1852. када је био премјештен у Битољ, с налогом да концентрира чете у горњој Албанији, све због Црне Горе и кнеза Данила, те устанка неких херцеговачких племена због несређених аграрних прилика у Херцеговини, посебно у крајевима који су граничили с Црном Гором, која је и сама потицала народ на отпор. Главни вођа југоисточних племена био је већ тада поп Лука Вукаловић.¹⁰¹ Крајем 1852. Вук Поповић је извјештавао Караџића: »Истина је да је рат на овој страни од Арбаније, али и на овој страни кроз Херцеговину чуда чине Црногорци, сваки дан што прегоне лъенове, и по пуне торбе глава турскијех преносе преко Рисна и Котора на Цетиње.«¹⁰² У другом писму, одмах након

⁹⁵ Прелог, 69-71.

⁹⁶ Прелиска VII, 104.

⁹⁷ Прелиска III, 343.

⁹⁸ Прелог, 73, 75.

⁹⁹ Прелиска VII, 114.

¹⁰⁰ Прелиска VI, 107.

¹⁰¹ Прелог, 81.

¹⁰² Прелиска VII, 140-141.

zoga, on istovrbuje daljše sukobe na hercegovačko-crnogorskoj granici: »Ovimo na ovoj strani Hercegovačkoj, sve jednako Crnogorci i pročaja – do samog Trebiња robe, pale и сијеку Турске, Боже сачувај ришћанске главе.«¹⁰³ У марту 1853. Вук Поповић опширно извјештава Караџића о тромјесечним сукобима Црногораца са Латасом, који се био улогорио у Подгорици, све док нису операције обустављене због припрема Турске за рат са Русијом. А уз то му пише: »Сад је мирна Босна и Херцеговина, е им је, веле, доста јада и срамоте он задво, ратујући с њима за 17 годинах.«¹⁰⁴ Већ у августу он, међутим, одет упозорава Караџића да се »кроз Херцеговину још... неможе с миром путовати докле гођ не види се шта ће бити од Руса и Турчина«. И вели му: »Један мој рођак што је био ту неки дан за трговину у Гацко каже ми да се Турци више боје чета Црногорски не го ли те намишљене рати, и зато да гледају кривијем оком свакога путника од нашије страна.«¹⁰⁵ У септембру га извјештава: »Херцеговина је ове године похарана и љетина је са свим издала. Ускоци и четници већ су почели чуда чинити.«¹⁰⁶ А у октобру 1853. он му пише: »Силни су се пандури просули кроз Херцеговину, и кажују да прије мрака Ришћани се затварају у својим кућама, јер Турчин сваког утуче, пак рече: да га је чета црногорска убила.«¹⁰⁷

6.

Вук је, као што се види из преписке, ипак био, некад више некад мање, обавјештаван о савременим политичким приликама у Херцеговини и Босни, а те информације он је без сумње, даље просљеђивао у њемачку јавност, и то, најчешћем посредно, преко новинара Wilhelm Норре-а, сарадника »Allgemeine Zeitung-а«, или, рјеђе, непосредно али без потписа, као што је било с његовим дописом из Дубровника о стању Срба у Херцеговини године 1834. Миљан Мојашевић је истраживачки показао сав тај Норреов поступак коришћења и обраде Вукове грађе у »Allgemeine Zeitung-и« и другим публикацијама издавача Cotta-а,¹⁰⁸ али је с опрезом застао код текста *Die Christen in Bosnien*, који је у наставцима објављен у томе листу године 1853.¹⁰⁹ О томе тексту су у науци

¹⁰³ Ibidem, 142.

¹⁰⁴ Ibidem, 159-160.

¹⁰⁵ Ibidem, 186.

¹⁰⁶ Ibidem, 192.

¹⁰⁷ Ibidem, 196.

¹⁰⁸ Милан Мојашевић: *Немачко-југо-словенске културне везе*, Београд, 1974, 21-70. Вук Караџић, Wilhelm Norre и Allgemeine Zeitung.

¹⁰⁹ *Die Christen in Bosnien*. Ein Beitrag zur näheren Kenntniss der Verhältnisse der bosnischen Raits zu den Türken. – Allgemeine Zeitung, Augsburg, 1853, Nr. 125, 127, 134, 148, 149. Чланак је преведен у »Седмичицу« 1853, бр. 27-31, под насловом

doktrinala različitih mišljenja; od njegova besprizivnog pripisivanja Karađižu do odoznanja Vukova autorstva, i opreza u analizi i kvalifikaciji građe knesene u njemu. U napomeni ispod teksta označeno je da potječe «von einem Serben»; a u redakcijskom primjerku stoji: Dr. Wuk Stephan Karadschisch in Wien.¹¹⁰ Miklošič je na svome primjerku brošure, u kojoj je iste godine u Beču i posebno objavljen ovaj tekst, zapisao: Donum auctoris Vuk Stefanovič Karađiž, a Borbe Borbevič je smatrao da je oву расправу «Вук диктовао дописнику у перо»,¹¹¹ тј. Wilhelmu Horreu, заснивајући своју тврдњу на сјећању Мине Карађић да је он често долазио Вуку и бележио његова причања о стању Срба под Турцима,¹¹² али и на чињеници да се Вук у томе тексту изричито спомињао на једном мјесту.¹¹³ То, међутим, и као претпоставка отпада, јер је Horreu био умро још 1848. године,¹¹⁴ Голуб Добрашиновић се, прије библиографије у *Сабраним дјелима*, у три наврата бавио питањем ауторства овог текста, сматрајући га Вуковим, и истичући да је на тај спис мислио и Имбро Игњатијевић Ткалац у писму Вуку од 13. марта 1858.¹¹⁵ Али је Мојашевић показао да се то односило на један други текст, а не на *Die Christen in Bosnien*.¹¹⁶ И одбор за издавање Карађићевих дјела убројао је ову броштуру међу Вукове списе, па ју је чак и Скерлић као Карађићеву регистровао у *Историји нове српске књижевности*.¹¹⁷ И Љубица Кланчић, у новије доба, приписала ју је без двоумљења Карађићу, уз напомену да се он у првој половини служио дјелом аустријског оријенталисте dr. Hammera-Purgstala, а у другој властитим информацијама и запажањима.¹¹⁸

Али су се рано почеле јављати и сумње у Вуково ауторство овог списа: Љубомир Стојановић је у својој опсежној монографији преко њега прешао без ријечи,¹¹⁹ а Вуков библиограф и истраживач његова живота и рада, Голуб Добрашиновић, навео га је, овог пута опрезно, уз коментар, у оном поглављу Библиографије које носи

Христиани у Босни. Прилог за боље познавање одношења Босанске раје и Турака. Овај спис је изашао и у облику посебне брошуре на немачком језику: *Die Christen in Bosnien*, Wien, 1853.

¹¹⁰ Мојашевић: О. и., 61.

¹¹¹ Голуб Добрашиновић: Библиографија списи Вука Карађића. У *Сабраним дјелима В. Карађића*, књ. 36, Београд, 1974, стр. 101. Исти: *Вуково интересовање за Босну*, – Прилози КИФ, 1960, 1–2, 88.

¹¹² Истор. сп. II Самарић: Н. о. II, 529.

¹¹³ *Die Christen in Bosnien*, Wien, 1853, 23.

¹¹⁴ Мојашевић: О. и., 63.

¹¹⁵ Г. Добрашиновић: Библиографија..., 101. Писмо у Архиву САНУ 3552/256 – XXII и XXIV.

¹¹⁶ Мојашевић: О. и., 64.

¹¹⁷ Истор. сп. II Самарић: Н. о., 529. Добрашиновић: Библиографија..., 101.

¹¹⁸ Љубица Кланчић: *Вук и босанска раја*, – Путеви, 1964, 6, 515–516.

¹¹⁹ Самарић: Н. о., 529.

»... mislim: «Списак та које се претпостављало да су Вукови»¹²⁰ Најзад, и Самарџић се је у шеснаестој књизи *Сабраних дела Вука Караџића* штампано у доплату, изишени у Напоменама и објашњењима историјског расправе о њему уз властита опрезан научни коментар: «... оваква брошура, оригинална само малим бројем страна, које као да такође нису од истог аутора, и није могла изићи под именом једног писца, као што ју је и данас немогуће приписати једном аутору», али да «постоји још извесан број података који могу да сведоче о Вуковом учешћу у његовом [овог списка, М. Р.] састављању, а можда и о томе да настанак и објављивање брошуре пре свега треба везати за Вука».¹²¹ Мојашевић је, још прије Самарџића који се на њега позива, устврдио на основу анализе стила и садржаја.

«Писац чланка би могао бити Србину близак Караџићу, али – учен човек. Део чланка је написан и у вуковском стилу излагања, једним делом и на основу самог Вука. Али биће ипак да овај чланак – заправо серија чланака, који су штампани и посебно – није Караџићев.»¹²² При том је образлагао: «Има насува који никако не могу бити Караџићеви, чак и ако допустимо могућност да је преводилац, односно помоћник при стилизовању дозволио себи велике слободе мењања.» У реченицама, каже он, «нема вуковске епске полетности», а Караџић се на неким мјестима «помиње у трећем лицу». «Сам тон чланка понесен је полемиком против турских зулума у Босни, – вели Мојашевић, – што би лежало и Караџићу, али тај тон је чак и за њега исувише једак»; а затим: у тексту има позивања на литературу за коју не бисмо могли тврдити да ју је Караџић стварно познавао.»¹²³

Први дио овог текста, у коме се говори о стању хришћана у Босни, каже Мојашевић, «зачињен је анегдотом о сусрету са старим Бошњаком, потурицом, који фанатично верује у свемоћ ислама и султана», што би сугерирало Караџићево присуство. У другом наставку тај утисак јача у «дугом и дирљивом објашњењу речи *раја*, које делује вуковски». «Почев од јасне наративности па до историјске слике стања хришћана под Турцима, које се уствари усмерава на невоље Срба». Међутим, «трећи део је отишао сасвим у полемику са Кораном», истиче Мојашевић, сматрајући «да је тешко претпоставити да је то Караџићево». «Вуковски је јасни отпор против сваке врсте догматизма и деспотизма, али тешко да би могло бити Караџићево наглашено познавање Корана, који се ипак цитира и напада, и то на тај начин, у таквом контексту, да се цитативни из Корана покривају злодела муслимана према раји.

¹²⁰ Добричинскић, *Библиографија...*, 100-101.

¹²¹ Самарџић, *Н. в.*, II, 529.

¹²² Мојашевић, *О. н.*, 62.

¹²³ *Ibidem*, 61.

И не само из Корана, него и из других муслиманских верских књига, увек с поштом на радикализму новајаја, тј. домаћих ренетата, који су још ортодокснији, те и тежи од оних који су их потурчиливали.» У сљедећим наставцима, «који су испуњени подацима о социјалној структури Босне, при чему се бача поглед и на социјалне узроке устанка у Србији 1804», налази насупе који «апсолутно доводи у сумњу закључак да је овај чланак Караџићев: Караџић се цитира на начин на који он сам то сигурно не би учинио иако чланак иде без потписа...» У том дијелу стоји као ознака извора: «Заслужни познавалац јужнословенских земаља и обичаја, Вук Стефановић Караџић прича...», и након тога се «прича» по Караџићу са «много нарочитости вуковског стила»; он се затим опет спомиње у трећем лицу и износи се «његова сећања на турске поступке у Јадру 1803. године», уз подужи француски цитат на крају.¹²⁴

Радован Самарџић је у своме коментару овог списка, који је, по његову мишљењу, написан брзо, због потребе једног историјског тренутка и према захтјевима једног политичког листа, установио «да је цео чланак претежно састављен од грађе махом грубо преузете из некад много коришћеног дела J. von Hammera Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, I Wien 1815; из Земљониса и повјестнице Босне Славољуба Бошњака (Ивана Фрање Јукића), Загреб 1851, и из ранијих Вукових списа или из његовог општег искуства о положају раје у Турској.»¹²⁵ Он је, уз то, сажео историјска збивања у Босни и Херцеговини и Вуково занимање за ове земље у раздобљу од 1834, када је он послао «Allgemeine Zeitung-у» свој допис о стању Срба под Али-пашом Ризванбеговићем, до 1853. године када је настао спис Die Christen in Bosnien; како је Вук неколико пута намјеравао да посети ове крајеве, како су вијести о покретима босанског племства допирале до њега, како се он распитивао о појединим догађајима, како му је Игњат Ал. Брлић прикупљао податке и слао своје и туђе радове о стању у Босни, како се Вук сам занимао боравећи у Сплиту 1838. код избјеглог Босанца Ристе Периновића да му објасни читлучки систем у Херцеговини, да се гада договорно и с Николом Димитровићем да га обавјештава о сусједним крајевима под турском управом, да га је он 1846. опширно обавијестио о Баришићевој афери и потчињености раје у Турској, те како је сличну улогу за Караџића преузео Вук Поповић из Котора.¹²⁶ У то доба су се, објашњава Самарџић, великом брзином смјењивали догађаји у Турској и посебно у Босни, али Караџић, иако је то желио и располагао извјесном грађом, није имао времена, а то му ни његов положај туђинца није дозвољавао «да иступи пред европ-

¹²⁴ Ibidem, 62.

¹²⁵ Самарџић: Н. о. II, 529.

¹²⁶ Ibidem, 530.

¹²⁷ Ibidem, 530-531.

sku javnost s jedinstvom i samostalno, originalnijim radom o položaju bosanske rađe. Za to on od jula 1850. do augusta 1852. gotovo nije napuštao Beč, radeći na objavljivanju drugog izdanja *Srpskog vjehnika*. «U tome razdoblju – zaključuje Samarinih u predgovoru, – nastao je i spis *Die Christen in Bosnien*, nesumnjivo sastavljen u krugu kojem je i Vuk pripadao [...]. Vukovo učenje, s njegovim napametima, novijim saznanjima i, pouzdano, onim što se u tim trenucima štampalo u *Srpskom vjehniku*, bilo je svakako znatno, naročito kada je u pitanju drugi dio članka, «Samarinih čak dopušta »da je on mogao biti središnja ličnost poduhvata», i navodi podatke iz njegove preniske koji, po njegovu mišljenju, govore »da je on dosta stajao iza ideja u njemu složenih»¹²⁷ iz njegova pisma *Terezi von Jakob* 13. maja 1853. u povodu *Čista Tomine kolibe*, kako se »xrišćani u Turskoj, sirota rađa, a osobito naši Srbi u Bosni i Hercegovini, ne nalaze... uostalom, u mnogo boljem položaju od Crnaca u Severnoj Americi»¹²⁸ a nedjelju dana prije toga isti primjer je naveden u nastavku članka *Die Christen in Bosnien*.¹²⁹ Ma da ta refleksija u Vukovu pismu može biti, po našem mišljenju, prista posljedica čitava ovog članka, koji bez sumnje nije proмакао njegovoj pažnji.

Ostaju na kraju kao glavni izvori, koji su označeni ili se mogu uočiti u tekstu *Die Christen in Bosnien*, Hammer-Purgstall, Karadžić i Lukić, ali stilizirani u smislu predavljnja bezakonja, zločudnosti i neodrživosti oemantijske vladavine u Bosni, sa sugestijom »da to tako uopšte ne može duže potrajati i da se promena ovoga jadnog stanja rađe uskoro i неизбежно мора izvršiti»¹³⁰ U svođenju ovog teksta na kraju oduje se i austro-hegemonistička i osvajačka pretenzija na Bosnu, koja otkriva pozadinu i namjeru, političko izoštreće i antislamsku stilizaciju ovog spisa.¹³¹ Tu Karadžićovo pretpostavljeno uzetiće ustupa pred akcijom sudionika u stvaranju i konačnom oblikovanju ovog teksta.

Uvodni intonacija članka *Die Christen in Bosnien* predavlja suglasje opasnosti, nasilja i mržnje u Bosni iz *Погледа у Босну*¹³² Матије Мажуранића, његови необјављеног списа *An die Monarchen Europas*, односно *Пут једног иностранца...* те из *Лукіћевих* текстова *Земљописно-повјестног описанја Босне*,¹³³ *Земљописа и повјестинце Босне*.¹³⁴ То је земља – лицие у овом уводу – у којој се с нећим тежиоћами и с не мањим опасношћу путује него у дивљем

¹²⁷ Preniska B, 25-26.

¹²⁸ Samarinih, H. o. II, 531.

¹²⁹ *Xrišćani u Bosni*, Prilog bližem poznavanju stanja bosanske rađe u Turskoj u prijevodu P. Samarinih, *Sabrana djela*, 16, Beč: sv. II, u dodatku, 591.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ [Matiје Mажуранић]: *Поглед у Босну*, Загреб, 1842.

¹³² Иван Франц Лукіћ: *Земљописно-повјестно описанје Босне*, - Српско-ваљатински магазин, 1841, 17-43.

¹³³ Иван Франц Лукіћ: *Земљописа и повјестинце Босне*, Загреб, 1851.

Курдистану; гдје је нетрпељивост и мржња против хришћана жваља и стварнија него у околини од старина фанатичног Дамаска; гдје је отпор према свим наредбама које долазе из Цариграда као тобожњег сједишта владе јачи и трајнији него усред Хаурана; гдје је насиље агн дрскаје него што је било насиље египатских мамелука и гдје је стање подложника теже и безнадежније него што је икада било стање фелаха на Нилу.»¹³⁵ Стање бесправности и незаштићености хришћана у Босни условљено је, како се истиче у овом тексту, «супротношћу која непремостиво стоји између раје и муслимана, између хришћанства и ислама, између ђаура и муслимана», односно између оног већинског дијела домородаца «који је остао веран вери својих отаца», и малог броја страних уљеза и «домаћих ренегата који су из користољубља с њима повезани» и «зову се босански Турци, а у ствари су изрођени исламизирани Срби.»¹³⁶ Од овог мјеста се у тексту почињу мијешати идеје и подаци из Караџићевих текстова са онима босанско-илирског поријекла, које су национално адаптиране у постилрском времену стварања овог чланка. «Нека се читалац не чуди што ја говорехи о босанским мухамеданцима употребљавам реч «Турчин», – објашњава имагинарни «аутор» чланка, ослањајући се сад на Вука сад на Јукића и друге илирске изворе. – Тако они сами говоре. Они су српског порекла; веома мали број зна да говори турски, осим «Селам алек» (покварено Selam aleikum), «vallah billah» и десетак искварених турских фраза и речи, које уз то потпуно погрешно употребљавају: Зову се Мехо, Ибро, Мујо, Хусо, Суљо итд. уместо Мехмед, Ибрахим, Мустафа, Хусеин, Сулејман итд., чак и малобројне Османлије, који су премештени у Босну, морају одмах учити босански, тј. српски, ако желе да их било ко разуме.»¹³⁷ – истиче «писац» чланка с ослонцем на Јукића¹³⁸ и Матију Мажуранића¹³⁹ и наставља: «Међутим, без обзира на то, босански мухамеданац толико је уверен да је он прави Турчин да он једино себе назива «Турчином», док Османлије с презиром зове «Туркушам», а његова трећа изрека је: «Тако ми лијепе турске вјере». На то им, дакако, Османлије узвраћају називом «дели Бошњак» (луди, лудо смели Бошњак); али то им ни мало не смета у ономе што су једном увртели у главу.»¹⁴⁰

О томе како «босански мухамеданци» дијеле свијет на ислам и ђаурлук «писац ових редова» илустрира ријечима «једног старог Бошњака» о јабуци расјеченој на седам кришки, од којих шест

¹³⁵ Хришћани у Босни, Истор. сп. II, 533–534.

¹³⁶ Ibidem, 534.

¹³⁷ Ibidem, 535.

¹³⁸ Стивољуб Бошњак [Иван Франьо Јукић]: Земљопис и повјестница Босне, у Сабраним дјелима И. Ф. Јукића, књ. I, Сарајево, 1973, 186.

¹³⁹ [Матија Мажуранић]: Поглед у Босну. У Пет стољећа хрватске књижевности, књ. 32, Загреб, 1965, 230.

¹⁴⁰ Хришћани у Босни, 535.

припада исламском свијету, међу којима је једна Босна, а седма отпала «на виших седам краљева»,¹⁴¹ те истицањем надмености, прогласа снаге вјерте, дрског тона господара, и презира «с којим муслимани у Босни поступају с хришћанима». И упућује све то «такозваним туркофилима»¹⁴² којима та слика «може изгледати преопетра»: Давиду Уркхарту, виконту Е. де ла Валета, Уобичинију и др., који «тврде да су муслимани према својим хришћанским поданицима тако човечни, тако толерантни, тако правични».¹⁴³ Овакво стање бесправља хришћана «у Босни изражава једна једина реч «раја», «сиротиња раја» из Вукове pjesме, ријеч коју «писац објашњава са ослонцем на Лукића,¹⁴⁴ и са асоцијацијама на спјев И. Мажуранића *Смрт Смани-аге Ченгића*. «Раја не поседује ништа, раја нема никаква права пред судом, она не сме сведочити пред судом против мухамеданца, раја не сме несметано исповедати своју веру, не сме испољавати никакво национално осећање, раја је прави роб...»¹⁴⁵

У одговору на питање како је дошло до оваквог стања «писац овог текста се изричито ослања на Hammerovo дјело *Des osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, I (Wien, 1815),¹⁴⁶ изводећи елементе овог бесправља и насиља, нетрпељивости и вјерске мржње, из четири извора: из шеријата, који је произишао из Кур'ана и сунета, из кануна, из адета и урфа, чиме се текст бесповратно удаљава од претпоставке о Караџићеву ауторству или бар Караџићеву организирању рада на њему. Повезивање ових извора и практичних поступака владајућег слоја у Босни извршено је у тексту сасвим упрошћено и грубо, с циљем да у исламској вјерској идеологији пронађе коријене политичког и социјалног насиља, антагонизма и мржње у Босни, и да покаже какву резонанцу и каква осећања могу изазвати наведена мјеста из Кур'ана «у пустој и дивљој души фанатичног босанског мухамеданца против хришћанина уопште».¹⁴⁷ Тако је и ова брошура ушла у онај низ политичко-историјских и литерарних дјела из петог и шестог десетљача XIX вијека, која су имала изразит антитурски и антиисламски тон и усмјерење, и романтичарско естетско-идејно изоштрење, а намјера и циљ су им били свраћање пажње европске јавности на прилике у Босни и другим земљама под турском владавином, и подизање јужнословенских народа на устанак за ослобођење од туђина. Као илустрацију босанско-муслиманске агресивности, писац ове брошуре, међутим, наводи «небројене пљачкашке упаде у суседне аустријске покрајине», откривајући

¹⁴¹ Ibidem, 536.

¹⁴² Ibidem, 535.

¹⁴³ Ibidem, 534.

¹⁴⁴ Гусак, *Земљопис и повјештина Босне*, 181.

¹⁴⁵ Хришћани у Босни, 536.

¹⁴⁶ Ibidem, 536, 537.

¹⁴⁷ Ibidem, 539.

тако политичку позадину текста, али износи и најновије иступање «наваки шерифа» против Црне Горе, те убијање граховског војводе Јакова.¹⁴⁸ У наставку повезивања исламских ајерских извора и политике насиља у Босни «аутор» износи заповијест халифе Омера, илустрирајући њене елементе примјерима савремене политичке праксе у овој земљи, до којих је могао доћи из *Погледа у Босну* и Јукићевих дјела те других фрањевачких извора, или из извјештаја аустријског генералног конзулата: како од 22 католичка манастира сада у Босни постоје само три, те како хришћани, у великом броју општина, обављају службу Божју под ведрим небом;¹⁴⁹ како хришћани немају у суду никаква права у односу према муслиманима, чак са дословним ријечима кадије, преузетим из Јукића,¹⁵⁰ како је «заптија Тахир недавно код Сарајева захтевао од аустријског генералног конзула да му се склони и зостављао га»¹⁵¹ што је информација која је без сумње потекла из аустријских дипломатских извора или из кругова блиским њима; како хришћани не смiju носити исто одијело и обућу као муслимани, и морају им се склањати с пута.¹⁵²

У сажетку историје Босне из времена њена потпадања под османлијску власт, који се ослања на Јукићево дјело *Земљопис и повјестница Босне*, непознати писац чланка је у рефлексији на ахдиному Мехмеда II Ел фатиха одао и свој извор: како се «њоме ипак није могло спречити да Омер-паша затвори даровитог ода Јукића и да га његови помагачи на најнедостojнији начин врџају и зостављају у затвору».¹⁵³ У цијелости је преузето из ове књиге, иако и у Караџићевим списима има сличних рефлексија, излагање које сlijеди након тога: о босанским племићима којима је султан Мехмед II «издао берате», а Хусрев-бег их поништио уколико нису хтjели да пређу на ислам, те како су «многи... свој живот више волели него хришћанство, па су им права поново потврђена, а њихови потомци још и данас се називају беговима и носе ранија словенска презимена». «Такве су породице: Бабић, Баковић, Боснић, Церић, Чекић, Дугалић, Драгић, Филиповић, Глумчић, Љубовић, Љубунчић, Копчић, Кресојевић, Куленовић, Кукавичић, Скорбовић, Реловац, Шарановић, Соковић, Тодоровић, Видајић, Војниковић, Златаровић, Ждраловић и многи други».¹⁵⁴ «Ове породице су остаци старог босанског племства, и они то врло добро знају; због тога они на праве Османлије [...] гледају са извесним потцењивањем». Али «ипак већина њих до данашњег дана чува у

¹⁴⁸ Ibidem, 538.

¹⁴⁹ Ibidem, 539. Види: Јукић, *Земљопис и повјестница Босне*, 187. М. Маџураћ, *Поглед у Босну*, 210.

¹⁵⁰ Ibidem, 540. Види: Јукић, *Земљопис...*, 183, 320.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Ibidem. М. Маџураћ, *Поглед...* 239.

¹⁵³ Ibidem, 541.

¹⁵⁴ Ibidem, 541–542. Јукић *Земљопис...* 309.

својим дворцима старе документе који потичу од босанских влада-
ра, а које су могли да спасу од уништења», мислећи да им они
«могу можда користити ако би се десило да неверници једног дана
поново освоје Босну, што ће се вероватно десити 400 година после
турског освајања». ¹⁵⁵

Излагање о земљишно-посједничким односима, у наставку
овог текста, о спахијама, чифтчијама или кметовима, о читлучењу
и читлук-сахибијама, мада има података и из Јукића, засновано је
до детаља већином на Караџићевим списима, чак и са оном
Караџићевом пристраношћу према спахијама а одбојношћу према
читлук-сахибијама. ¹⁵⁶ Своје изворе писац текста овдје непосредно
именује у ријечима: »Веома заслужни познавалац јужнословенских
земаља и обичаја Вук Стефановић Караџић наводи неке примјере
како у Босни и Херцеговини чак и у наше време настају читлук-са-
хибије«; и даље: »приповеда Вук Стефановић Караџић«; »Господин
Вук Стефановић Караџић каже даље...«. ¹⁵⁷ Не треба да збуди ни
рефлексија о томе како су у Србији »бивши поданици својим
некадашњим спахијама [...] добровољно и бадава доносили намир-
нице, као што су самом писцу ових редова о томе познати приме-
ри«. ¹⁵⁸ јер је она узета из Караџића, на кога се односи и формула-
ција »писцу ових редова«, који је анонимни аутор у овом тексту
врло вјерно преписао. Одломак о беговима и наследним капета-
нима у Босни написан је на основу Јукићева дјела *Земљопис и*
повијестница Босне. ¹⁵⁹ На њега се надовезује излагање о аустријско-
турским пограничним односима и њиховим економско-социјалним
посљедицама, одајући још једном опредјељење писца и политичку
намјеру овог текста: »Докле год је Порта са суседним државама
водила честе ратове или докле год су босанске спахије и јаничари
на своју руку или на миг Порте предузимали још чешће провале у
суседно аустријско подручје и могли да врше пљачкашке походе,
из којих су се враћали кући већином натоварени пленом, домаћи
сељаци су од њих мање угњетавани него кад је извор босанске
пљачке постепено пресушио због тога што се Аустрија оснивањем
Војне границе обезбедила од тих величанствених пљачки.« ¹⁶⁰ Завр-
шни редови чланка *Die Christen in Bosnien* до краја откривају
аустријску политичко-освајачку тежњу његова писања, и одвајају
га од непосредног Караџићева учешћа у његову састављању, и
пored Вукова занимања за босанске прилике и саосјећања са

¹⁵⁵ Ibidem, 542. Јукић, *Земљопис*..., 309.

¹⁵⁶ Ibidem, 543-544. Види: В. Караџић, *Српски рјечник*, Београд, 1935, *Спахија* (724), *Читлук* (854-855), *Кмет* (287-288); Караџић, *Етнографски списи*, у *Сабраним дјелима*, књ. 17, Београд, 1972: *Кмет* (19-22).

¹⁵⁷ Ibidem, 546.

¹⁵⁸ Ibidem, 547.

¹⁵⁹ Ibidem, 545. Јукић, *О. ц.*, 310-311.

¹⁶⁰ Ibidem.

положајем хришћанске раје. «Да ли би требало претпоставити од радикалних мера, — пита се састављач чланка, увиђено у формулацију журналистичке неутралности, — еманципацију босанских хришћана и уређење Босне у кнежевину или, пак, потпуно уступање Босне од стране Порте, окупацију или инкорпорацију са граничном суседном државом [Аустријом, М. Р.], нисмо ми, ни у ком случају, позвани да одлучујемо.»¹⁶¹ Одсуство Вукова било каквог непосредног учешћа у оваквом политичко-дипломатском усмјерењу чланка поткрепљује и чињеница о сталној политичко-полицијској деликатности и дилеми његова положаја у Бечу, јер је на њега, као и на остале српске емигранте, од самог њихова доласка у Аустрију, «пазила аустријска полиција... из чисто политичких разлога, због своје суревњивости према Русији при могућој подели турске царевине», како је напомињао Љубомир Стојановић, «а према Вуку та је пажња могла бити повећана због његова пута у Русију и ради веза с Русима, а можда још више од како је добио руску пензију».¹⁶² С друге стране, у српским круговима Карацића су оптуживали као аустрофила, од чега се он непрекидно морао дистанцирати и клонити се свега што би говорило у прилог томе.

Расправа о ауторству овог текста протекла се у нашој науци и на неке друге текстове о Босни, објављене у њемачким новинама 1858. године. Љубица Кланчић је као Вуков именовала и чланак *Zur Erläuterung der Gegenwärtigen Zustände Bosniens und der Herzegowina*, објављен у »Ausserordentliche Beilage zu Nr. 20 der Allgemeine Zeitung« (1858, 20, 3–4, од 20. I),¹⁶³ као израз Вукова »живљег ангажовања за босанско-херцеговачку рају« »али посве из позадине и анонимно«, последије »крваво угушене буне познате у историји по имену њеног вође проте Стевана Аврамовића«.¹⁶⁴ Али је Мојашевић ту тврђу ставио под знак питања као »нејасност око ауторства односно коауторства«, истакавши да »изгледа као да га је писао исти човек који је написао и онај опсежни прилог о хришћанима у Босни« [Die Christen in Bosnien, М. Р.]: »Има упадљивих сличности и у стилу, и у подацима па и у компоновању грађе«,¹⁶⁵ пише Мојашевић, али додаје опрезно само то да је он »много ближи Карацићеву начину писања него онај опширни о хришћанима у Босни«.¹⁶⁶ Оно што је као извјесно утврђено у науци јесте да се тим чланком послужио Имбро Игњатијевић Ткалац за свој текст *Zur Erläuterung der bosnischen Zustände*, објављен такођер у »Ausserordentliche Beilage« (1858, бр. 100 и 101, од 10. и 11. IV).¹⁶⁷ Други

¹⁶¹ Ibidem, 550.

¹⁶² Стојановић, 371.

¹⁶³ Љ. Кланчић: О. ц., 525.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ Мојашевић: О. ц., 65.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Ibidem, 64.

чланак који Љубина Кланчић још додаје Вуковим дјелима на њемачком језику је Босанска депутација у Бечу, објављен у њемачком часопису »Illustrirte Zeitung« 1858. године. Међутим, ни нишким часопису »Illustrirte Zeitung« 1858. године. Међутим, ни један од ових чланака олако приписиваних Вуку није нашао мјеста у библиографији Вукових списа у оквиру Стојановићеве монографије о Караџићу. Добрашничовић, додуше, текст *Zur Erläuterung der gegenwärtigen Zustände* бидежи у својој библиографији у поглављу »Списи за које се претпостављало да су Вукови«, ¹⁶⁸ али их Самаринић не уврштава у *Историјске списе* у оквиру *Сабраних дјела* Вука Караџића јер »није пронађен ниједан непосредан податак који свједочи о Вуковом ауторству«. ¹⁶⁹

Мојашевић је, међутим, на основу преписке новинара Wilhelma Норреа са новинским издавачем Cotta-ом показао путеве којима је Караџићева грађа о јужнословенским земљама, и о Босни и Херцеговини, још од тридесетих година ишла у њемачке и друге листове, и сам начин Караџићеве и Норре-ове сарадње. ¹⁷⁰ »Мој пријатељ – писао је Норре 29. новембра 1834. – познати славист др Вук Караџић, који се сада налази на путу по Херцеговини и Црној Гори, замолио ме је, пре свог одласка, да му за извештаје које ће ми слати о стању у овим провинцијама обезбедим нски макар и најмањи хонорар... [...] На основу тога ми је затим др Вук послао грађу за чланак који сам, датиран »Дубровник, 2. нов.«, већ послао за AZ [о невољама раје у Херцеговини, који је и Стојановић унео у библиографију Караџићевих радова, М. Р.]«. ¹⁷¹ Мојашевић износи да је »основа тих дописа вуковска, тј. да је Норре углавном вршио језичку редакцију тих извештаја за AZ«, и чак претпоставља да је и прије овог Норреова писма могло бити прилога у »Allgemeine Zeitung-u« писаних и на основу Караџићеве грађе о српским крајевима под Турцима«, и о приликама у Босни. ¹⁷² Сам Норре подстиче Караџића, као што се види из једног писма од 30. октобра 1839, да му »и уз слиједеће писмо« пошље вијести »из Босне, Херцеговине итд.«. ¹⁷³ Из преписке се даље види да је Норре све до своје смрти 1848. био веза између Cotta-иних издања и Караџића. Какав је био облик и начин Вукове сарадње са »Allgemeine Zeitung-om« послје Норреове смрти, и колики је био њен обим, о томе се досад са сигурношћу не може много рећи, и поред несумњивог Караџићева занимања за наше земље под османлијском владавином, не само за народне умотворине, језик и обичаје, него и за политичка и социјална збивања са овог подручја, које је он исподјаво до краја свога живота.

¹⁶⁸ Глауб Добрашничовић: Библиографија... 101.

¹⁶⁹ Р. Самаринић: Н. о. II, 513.

¹⁷⁰ М. Мојашевић: О. и., 35-36.

¹⁷¹ Ibidem, 35.

¹⁷² Ibidem, 36.

¹⁷³ Претпска VI, 432.

У другом издању Српског рјечника 1852. Караџић је заправо лексикографски свео своја рана сјећања и каснија сазнања о социјалном стању у Србији прије устанка и у Босни и Херцеговини, и то у објашњењу појмова **спахија**, **читаук**, **читаук-сахибија** и **кмет** као главних институција османског феудализма, са његовим деформацијама у животу. »У Србији су били а у Босни и у Херцеговини ваља да су и сад спахије најбољи људи за народ, — писао је Вук. — Босански су бегови готово сами спахије од свијех оних земаља; и готово сви имају своје куле и дворове по селима у Босни и Херцеговини, и тамо сједе. Гдјекоји још имају стара Српска подријетла, н. п. Љубовићи, Видаћи, Бранковићи, Вилиповићи, Тодоровићи итд., али опет не спомињу радо да су кад Србљи били, премда ни данас не зна Турски ни од стотине један, него говоре Српски као и остали Србљи. Спахије узимају десетак од жита и у новцима од ожењенијех глава (око два гроша) **главницу** (у име десетка од поарха и од осталијех усјева и другијех ситница). Спахије обично иду у јесен и зими по својим селима, те купе главницу и десетак. Они немају нигдје својих намјесника по селима, нити је, обичај да им се што ради. Кад спахија дође у село, он одјаше код каквога газде, гдје је пространа и лијепа кућа, па му сви сељаци дају за јело што треба. Слабо који спахија иде по селу да гледа колико је који набрао, него пита н. п. »Е Радоица! колико си ти ове године набрао кукуруза?« Ако Радоица рече да је набрао 20 тавара, а он пита његова сусједа је ли то истина; ако сусјед каже да јест, а он онда рече: »Е, море, на твоју душу.« Ако ли Радоица одговори да је посијао доцкин, па убила слана кукурузе, или да је поплавила вода, или побила туча, па није набрао ништа, онда спахија (тјешећи и себе и њега) каже: »Даће Бог до године.« Осим поменутога десетка и главнице давала се спахијама на винограде **тулумина**, на свиње **жировница** (по коју пару од свакога свињчета по колико му се каже да их ко има), на кошнице ко их је држао од сваке по онолико по што је онда ока меда или десету кошницу ко их много има, по нешто на воденице и на казане; али се на многијем мјестима и од овога по нешто узимало у главницу, која за то није била сватда и свуда једнака. Многи се сељаци погоде са спахијама, па им плаћају осјеком на годину; тако су н. п. Тришћани (гдје сам се ја родио) плаћали своме спахији на годину 10 гроша од ожењене главе, па више ништа (то му је и главница и десетак за све).«¹⁷⁴

¹⁷⁴ Вук Стеф. Караџић: *Српски рјечник*, Београд, 1935, стр. 727. (Редиктори су се у овом издању непрестано у свому држави II, издања Вукова, стр. [XIII]). О спахији је Караџић први пут писао још у *Српском рјечнику* из 1818. У чланку *Географическо-Статистическо описаније Србије* (Данциг, изданим за годину 1827, Беч, 1827) изишло је, поред осталог, да су у Србији спахије понавниче били бегови из Босне и Херцеговине. Из *Српског рјечника* 1818. Овај чланак је пренесен у друго издање овог дјела (1852) са више допуна и измјена, да би одатле био представљан

На исходу ове лексикографске јединице Караџић је упутно на ријечи читлук, читлук-сахибџија. »Читлук се у Србији зове оно село које осим спахије има још једнога господара, – писао је он. – Господар од читлука зове се Турском ријечи читлук-сахибџија, људи који сједе на његову читлуку његове су чифчије или (као што се у Босни говори) кмети, а он је њихов ага или господар. Које село нема читлук-сахибџије, до само спахију, ондје је земља сељачка; од које су давали спахији десетак на оно што на њој роди; а које је имало читлук-сахибџију, он је говорио да је земља његова, али се опет знало баштина свакога сељака, и он по правди није могао ни од једнога узети ништа од ње, већ ако кад би кака породица замрла са свијем. Куће пак и остале зграде све су биле сељачке које су они сваки по својој вољи могли градити и премјештати, и ако би се из села иселили, продати, а и само земљу ако се је ко нашао могли су продати са онијем теретом као што су је они држали. Читлук-сахибџија је узимао од жита деветак, а у име деветка од поврћа и од сијена Тршињани (гдје сам се ја родио) давали су му на пореску главу по пет ока граха, по једну оку тежине и на кућу по јунгу масла; осим тога беглучили су му љети у пољу, и то од прије највише у недјељу, а послније кад је зулум већи настао, и у друге дане, па не само љети него и зими кад би му што затребало, и. п. сјекли и носили дрва. Док се беглучило само у недјељу, читлук-сахибџија је хранио сељаке, и то врло добро, и младеж је на беглук ишла радо као на мобу, а послније су му беглучили о својој храни и аратосиљали су се беглука.« Читлук-сахибџије су своје чифчије, којима су се силом наметнули за господаре, »чувале и колико је који могао браниле од осталијех Турака«, настављао је Караџић своје објашњење свједочанствима из живота. »Ја сам 1838. године био у Сплету с једнијем Херцеговцем из Мостара по имену Христом Периновићем, који је од своје куће ондје био добјежао што је имао неколико кућа од свога читлука, па Турци хтјели да им прода на силу, а он није хтио, него је вољео оставити своју и кућу и баштину и побјећи у друго царство. Може бити да су гдјекоја села још од старине имала оваке своје господаре, али су их највише Турци на силу и у различнијем невољама почитлучили, и. п. кад какав човјек што скриви или га Турци за што обијеле па хоће да га погубе, он припадне какоме Турскоме главару: »амаи ага! не диј ме, твој сам и Божиј до вијека.« По том ага рекне те га пусте и он остане његов чифчија. Кад се овако у какоме селу почитлуче неколике куће, остале сељаке ага нуди да му се продаду, па ако не ће, он им затвора стоку кад нађе на земљи онијех својијех чифчија, и глобљава их док му се најпослије и они не продаду. Ја сам запамтио како је Али-паша Виданћ 1803. године хватао Кључане те везао и био док му се нијесу продали.« А на крају ове

и у Вукову постхумно издатом делу *Живот и обичаји народа српскога* (Беч, 1867) Милеико С. Филатовић: *Народне и објашњења из XVII књ. Сбираних дела В. Караџића*, Београд, 1972, *Етнографски списи*, стр. 482.

лексикografske jedinice Вук је закључно: «Читлак-сахибија су и у Србији природу биле горе и теже не само од спахија него и од савиу осталијех Турака, али су опет оне према Босанскојем читлак-сахибијама биле смиље и босиље. Онамо сељаци немају ни кући својих, него сједе као дакуниши у кућама својих ага, као што је казано код ријечи кмет.»¹⁷⁵ У Босни се зове кмет (пл. кмети) сељак који сједи на туђој земљи и у туђој кући, – објашњавао је Караџић, на другом мјесту Српског рјечника, ову ријеч. – Онамо врло мало има људи по селима који имају своју земљу и своје куће, него су оваки кмети. Од ових кмета нијесу господари спахије, него читлак-сахибије, које се онамо зову аге. Кмети плаћају агама како се погоде, н. п. ако су агни волови и он да сјеме, онда му кмет од љетине даје половину, а кад су волови кметови, трећину, и т. д. Прије свега спахија од љетине узме десетак, по том се извади сјеме, било агнио или кметово, па онда кмет и ага дијеле остало по погодби. Кмет је дужан агинско одијети у варош агинској кући макар где било. Према погодби од жита кмет даје аги и од осталијех ситница, а нешто и у новцима. Готово сваки ага има у своме селу особиту кућу за себе, у коју излази љети, понајвише пред јесен, на теферич, и онда су га кмети дужни особито слушати, а и осим тога кад им што заповједи, не могу му одрећи. Који ага има много кмета онај има и по селима своје субаше, којима кмети ваља особито по нешто да дају. Ага може својега кмета са своје земље и из куће кренути кад му је воља, пошто сабере посијану љетину, а и кмет по правди могао би оставити агниу земљу и кућу кад му је воља, али је то њему теже, јер н. п. ако је ага велики господар, не смије други да му кмета прими преко његове воље. У Босни има људи и Турскога закона који су оваки кмети.»¹⁷⁶

¹⁷⁵ Ibidem, 854-855. – Чланак који је донесен као објашњење ријечи Читлак у другом издању Српског рјечника представља састављене и проширене текстове из првог издања овог дјела (1818). Овај чланак је затим пренесен и у књигу *Живот и обичаји народа српскога* (Филиповић: О. п., 483).

¹⁷⁶ Ibidem, 268. – Караџић је о кмету као социјалном појму у Босни писао опширније у дисертацији «Напредак» (бр. 8, од 10. III 1849. године. У *Српском рјечнику* 1852. овај чланак је знатно скраћен с обзиром на лексикографску намјену текста, а дијелови о читлаку и читлак-сахибијама унесени су у чланак *Читлак*, у овом издању *Рјечника*, као прилог за проучавање аграрних односа тога доба. Из чланка у «Напредку» изостављено је у *Српском рјечнику* сљедеће: «Кад помислимо да Турци мрзе кад Хришћанин и сам себи лијепу кућу начини, онда можемо отати хаке су оне што им аге гуде. Ако би кмет у кући што поправно или каку зграду приградно, то све остаје аги. Овакијех кмети у Босни има и браће наше закона Турскога! И у Херцеговини гдјешто, особито око градова и вароши, има овакијех кмета. И у овоме смислу кмети се спомњу у народнијем преслови. [...] Приједно би било знаћи како је ово постојало да земља у нишијем крајевима има два господара: спахију и читлак-сахибију. Ако се томе не би могао наћи почетак у Турској влади, онда може бити да су читлак-сахибије остаци старијех земљских господара из Српске владе, прије Турака, од којих су неки пошто су се истурчили своје земље одржали, а неке их потом покупио, или како другачије приспојио; а спахији су како је познато, данг послје Турцијем поштима да узимају десетак од онога што земља ради; и тако је земља добила два господара.» (*Етногр. ср.*, 21). Милево С. Филиповић у напоменама у *Етнографским списима* (стр. 425) сматра да чланак «Кмет» из 1849. треба сматрати правим Вуковим доприносом потврђивању установе

У Вуковој преписци са његовим пријатељима после 1853. нема политичких спомена Босне, али има података о четовањима, сукобима и немирима у Херцеговини, и то из пера Вука Поповића. »Ударала је и војска од 400 Црногораца на варош Требињску. – Ударала је и војска од 400 Црногораца на варош Требињску. – ма Турци справни дочекају их пише он Вуку у октобру 1855, – ма Турци справни дочекају их јуначки и они као стришљивци повуку се натраг оставивши у руке турске 4 ваљана ускока на кад су налегли на Зубце, узму им 80 говеди и 300 брваха, као да је Турско!« У аугусту наредне године он га извјештава: »Од прошлог Ускрса Црногорци су ударили на околине Никшићке неколико пута, и ништа им нијесу могли учинити. Исти њихови ускоци бише их притутакавали да ударе на град, обећајући им и своју помоћ, па би их у најљепше издали и на погибију навели. С четама кад иду, боља им срећа реуши. Они су овог љета до на поглед Требиња и Гацка, сва готово села Турска попалили и опљачкали, а Ришанска као Зубце, Бањкове Крушевце и Бањане оглобиди и подарчили. Пред овим четама ишао је и војвода Граховски, и многи сенатори Цетинскиј, и добро су се помогли с муком сиромашком, и овако ће они вазда чинити, по свему што им се брани и пријети, иначе умрли би од глади.«¹⁷⁷

Вук је био извјештаван о тешким приликама у Херцеговини у овом раздобљу после смакнућа Али-паше Ризванбеговића 1851. и Латасова похода на Црну Гору и побуњена хрцеговачка племена под водством Луке Вукаловића, похода који је био обустављен 1853. иако су четовања с хрцеговачким племенима трајала све до 1858; о томе и збивањима након владавине везира Хуршид Мехмед-паше, који је према кршћанским изворима угађао свима без разлике на вјеру и пред чијим су судом били сви једнаки, који је укинуо харачлије повјеривши убирање пореза од кршћана фратрима и половима.¹⁷⁸ – говори у оштрим исказима Поповићево писмо Караџићу, такођер из аугуста 1856: »Браћа наша у Ерцеговини на сваки начин горе сад живе под Турцима него ли прије. Сад им и најгора безкапчина Турска бречи и говори: »Ја ћу мени цароват и везироват, а ти хајде па се жали Цару и везиру.« Или: »Хајде пртљај, ено ти Зека на Цетинју ако ти је што криво.« И наши су људи сад ка' убјени, пошто чуше како наопако нашој руци испале с прошљижем бојем, па их и сувише трпе и слушају као прави робови.«¹⁷⁹

и друге кмету у српском народном животу, пошто је тај чланак потпунији», те да се тим чланком »треба служити приликом проучавања уставне кмету, док се за проучавање аграрних односа у првом реду треба користити чланком »Читлук« 17 СР 1853.

¹⁷⁷ Преписка VII, 373, 293.

¹⁷⁸ Преписка X2-83.

¹⁷⁹ Преписка VII, 298.

У септембру 1857. Поповић пише Караџићу о «мутљавини» и «великом талабуку на овоме крају» због сукоба Граховљана, који се ослободише испод турске власти, и Корјенића, па «људи с једне и друге стране све се преже као мачка и миш»¹⁸⁰. Несумњиво је, уз те писане информације, да је Караџић обавјештења о zbивањима у Херцеговини и Црној Гори добивао и непосредно, из уста избојлица, путника и пријатеља из ових крајева. «Свити Херцеговаца и Црногораца – пише Миодраг Поповић – која педесетих година пролази кроз Вуков стан у Бечу придружиће се 1856. и умни Нићифор Дучић, Херцеговац који је тек био свршио богословију. У Београду су Дучића учили да је Вук издајник Српства и православаља. Свршени богослов понеће са собом у Херцеговину као Вуков дар цео нарамак књига: «Нови завјет», «Ковчежић», «Српски рјечник», књиге народних пјесама, пословица, приповједака. У манастиру Дужи, у близини Требиња, млади јеромонах схватиће, уз њихову помоћ, каквим га је лажима тровала прекосавска господа у Београду, и постаће први апостол Вукове вере у Херцеговини.»¹⁸¹

9.

О стању у Босни на почетку 1858, послје немира у Посавини због аграрног питања и угушеног устанка под попом Стефаном Аврамовићем, Вука је извјестио у једном писму поп Павле Карановић: «Одавде ти ново ништа казати неимамъ, осимъ, да по турченијци башъ погнавише крштени народ ѓ тѣрско Европскимъ провинцијма, на поругание целе Европе, коше данашнѣ доба историја све товише памтити и жалосни јада њиови навѣки опоминјатисе – ясе већъ немогѣ да прикѣчимъ граници одъ њиово ядикования т. е. шта потурченијци са Християнјма раде, тосе пише, али се описати ни полакъ неможе, ербое нечувена чуда онома особито у босни Ерцеговини ради, да се свако мѣрѣ пре вазишло, кажеми еданъ мон роѣакъ дае било болѣ кадасу янѣчари били него сада, садае наигоре побише и све отеше доголе душе...»¹⁸² То је било вријеме кала су, након угушене буне, сељаци одлучили да промијене тактику и да упуте једну делегацију у Беч, што је, по непотврђеном нагаћању Љубице Кланчић, изазвало Караџића да се на писани начин ангажира за босанско-херцеговачку рају: «Вјероватно је то Вук знао и прије него што је депутација дошла у Беч, али након што је нелегално прешла Саву и чекала да јој се од стране аустријских власти издају пасоши за одлазак у престоницу па је написао опширан чланак под насловом «К разјашњењу садашњег стања Босне и Херцеговине...»¹⁸³ У документарној грађи,

¹⁸⁰ Ibidem, 317.

¹⁸¹ Поповић, 383.

¹⁸² Препица VI, 671.

¹⁸³ Љ. Кланчић: О. ц., 525.

међутим, нема никаквог доказа у прилог тој тврдњи, чак ни било какве Вукове реакције на ове догађаје у његовим приватним писмима.

Средином 1860. Поповић извјештава Караџића и о догађајима у Црној Гори и старој Херцеговини, поред осталог и то како »књаз [Никола, М. Р.] жали и кука што је сиромаша а да имам, благо Милошево, убрзо би ме познала Босна и Херцеговина!¹⁸⁴ Крајем 1860. плануо је нови устанак пона Луке Вукаловића, а Црна Гора се почела спремати на борбу с Турском. Порта је послала Омер-пашу у Херцеговину да умири устанике, док је истовремено ступила у акцију и европска пацификациона комисија, којој је он имао предејеловати. Покушај дипломатског дјеловања, међутим, није успио као ни настојање Омер-паше да се састане с Вукаловићем и другим устаничким војводама. Ни турска војска под Дервиш-пашом, уз коју је био и Дедага Ченгић са Херцеговцима, није имала неког нарочита успјеха против устаника.¹⁸⁵ Поповић о томе свему јавља Вуку, најприје у јулу 1861: »По Херцеговини, особито близу Црногорске границе сваки готово дан има догађаја крвавије...¹⁸⁶ Па у истом мјесецу: »Наши Херцеговци држе у руци да ће сад по смрти Султан-Мешида, Царство Турско подијелити други краљевци, и они не би више жељели под ниједном данашњом круном остати, него ради би били свога Господара као Србија и Ц. г. имати.¹⁸⁷ А затим му пише у новембру 1861: »8-ми бој на два дана пред Петров-дан био је у Пиву, код манастира поред воде. Тек што су били Турци око 4000 низама из Гацка пријешли са двије Паше и сувише Дедага Ченгић са 2000 Херцеговаца и Бошњака – самијех шишанија. – Ударе наши са четири стране на њих, и журише на саме таборе с голим ножевима, и бијући се вас цијели дан, посијеку преко 800 Турака, осим рањеника.« А затим како се на Аранђелов-дан на Равну, међу Гацком и Пивом, поново заметнуо бој, »у коме као с неба испале Дедага са својом војском око 4000 Херцеговаца и Бошњака, и с плећи заокупи невољну нашу браћу [...], посјекли су их, и из пушака убили више од 500 људи, а рањени има око 200 [...] По што су Турци овако јунаштво учинили, и пошто је видио Омер-паша у Мостару пуну торбу биљега, и кавалерија с мртвије Црногорца, чинио је да пуцају топови у Мостару, Требиње, Никшиће и на све Царске паланке, и у највећем шендуку да стоје!¹⁸⁸ И даље га извјештава да »војвода од Суторине Вукаловић на овој страни ни у једном боју није био. Он чува свој шендук Суторину, двије је фортеце озидао, и на њима 6 топова метнуо, што му их је Бог и пријатељ некакав од некуд навео. До близу Требиња он је са својом малом војском све од Турака опустео и посвоио.«¹⁸⁹ О

¹⁸⁴ Преписка VII, 368.

¹⁸⁵ Прилог, 90-92.

¹⁸⁶ Преписка VII, 394.

¹⁸⁷ Ibidem, 397.

¹⁸⁸ Ibidem, 400, 401, 402.

завршници ових сукоба писао је Поповић Вуку у децембру исте године са осјећањем разочарења: како је стигла изненада наредба са Цетиња на војводе да врате црногорску војску, тако да је тиме прекинут онај «прави рат на одбрану и утјеху погажене раје у Ерицеговини», који је започео бојевима на Пиви.¹⁸⁹ На вијест, која се проширила, да је Црна Гора жртвовала устанике, Караџић у фебруару 1862. пише књазу Николи: «Врло су ме ожалостили гласови који су се од прије неког времена по Европи разносили да је Црна Гора издала Херцеговину...» Не хтијући да у њих вјерује, он се у писму нада да ће се књаз Никола «од тога опадања дјелом оправдати».¹⁹⁰

Године 1862. издао је Омер-паша прокламацију на херцеговачке устанике, с позивом да положи оружје и обећањем амнестије, али је она остала без учинка. Обратио се и на Црну Гору да не помиже устанике, али је добио одговор да она не може судјеловати у пацификацији без материјалних надокнада за себе. Најзад је послао Порти извјештај да устанак може бити свладан само навјештењем рата Црној Гори. Након низа ратних операција са Црном Гором, у којима је османлијска војска под Дервиш-пашом доживјела два осјетљива пораза, она је допрла до Никшића и половином јула сјединила се са војском Абдул Кезима, а након пораза код Ријеке Црногорци почеше преговоре о миру, који је и склопљен исте 1862. године.¹⁹¹ Поповић је 12. септембра писао Вуку о «тврдим тачкама» мировног споразума које је књазу Николи послао Омер-паша, око којих је настало преговарање и нагађање, да би се на крају дошло до сагласности. «Омер-паша при уговарању мира, тешко је клео, ко је узрок овој свађи и овој погибији. – писао је Поповић. – Похваљивао је јунаштво црногорско [...] За Вукаловића рекао је, да може живјети слободно код своје куће, ма да се нема чути жив.»¹⁹² Крајем септембра Поповић је у живом приповиједању извјестио Караџића о завршници Вукаловићева устанка: како му је, по налогу Омер-пашину, Мушир-паша мостарски послао позив да дође у Дубровник да учини с њим споразум. «Послије дугог разговора Мушир-паша именује Вукаловића Бимбашом над свим побуњеним крајевима, или нај старим заповједником од Суторине чак до Таре! с годишњом платом од 1800 фор: и сувише да узме 500 пандура, и да ће имат сваки по 8 фор: на мјесец, и по оку крува на дан. И његов садашњи писар 600 фор: на годину плате. Вукаловић примивши ово добро и господство поклати се и захвали, и у исто доба замоли да му дарују уз ово и једну милост народу сиромашком, а то је: да му се опрости харач за 10 год: на које Мушир одговори: да ће за ово с Омером-пашом говорити, и ту неки дан чух да им је опростен за 5 само година.» Изражавајући

¹⁸⁹ Ibidem, 403.

¹⁹⁰ Поповић, 422.

¹⁹¹ Прелог, 93–94.

¹⁹² Прелиска VII, 412–414.

сумњу које би га присилити за свога старјешину «поносити Епископи као Бањани, Пилани и Дромјани». Поповић закључује: «Еле како гоћ буде, ако је Вукаловић и увријеђен био, опет је сад за јунаштво своје награђен, и како чујем почео је с браћом својом ништено постунати. Запријетно је свакоме да немају игама без његова знања давати ништа, ни једном Турчину да не би кои пружио груду, путуру или дао јагње, или пред коим на прси метнуо руке, и ако кога запита Турчин: «Како си влаше? или кмете?» да му одговори: «Добро Турчине!»¹⁹³

Овим сазнањима о херцеговачком устанку попа Луке Вукаловића и дјелатности Омер-паше Латаса исцриљују се политичко-хисторијске информације у објављеној преписци Вука Караџића са његовим сарадницима. Уз остале списе, она данас, поред своје вриједности хисторијског извора, свједочи и о Вукову политичком и друштвеном занимању за ове крајеве и њихове житеље, који су му били вишеструко блиски и занимљиви, и према којима је гајио сасјећајну пажњу од раних дана па до краја свога живота.

¹⁹³ Ibidem, 416-417.